

Johann Peter Falck 18. századi udmurt nyelvi anyaga

Maticsák Sándor

Debreceni Egyetem, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

The Swedish born Falck was one of the leaders of the Orenburg Expedition, an endeavour that aimed to map the distant lands of Russia and describe their flora, fauna and geographical conditions. Between 1768 and 1774, Falck explored the Middle and Lower Volga Regions, the Orenburg Governorate, Western and Southern Siberia. He did not have the opportunity to publish his notes about the expedition, because his mental disorder led to his suicide in Kazan in March 1774. His work was finally published by his fellow researcher, J. G. Georgi in 1785–86. The three-volume text contains natural scientific, ethnographical and linguistic information. Falck collected words from several languages; these are mainly plant names, animal names and expressions from basic vocabulary.

The volumes contain 226 Udmurt words. The first two volumes contain 62 plant names and 66 animal names, while third volume includes a German–Finnish–Mari–Udmurt–Khanty glossary, with 86 Udmurt words in it. Furthermore, a dozen additional Udmurt expressions occur in the description of the Udmurt people and their lifestyle.

Falck's travelogue was also published in Russian in 1824–25. This version is considerably shorter, with virtually no linguistic material in it. Linguistic research on the first period of the Udmurt literary language has only examined the 19 Udmurt words of this Russian text (cf. Tepljašina's short analysis of these lexemes in her monograph on 18th-century texts).

The present paper is the first complete study of all the Udmurt words in the travelogue. After a brief overview of Falck's life and works, his contribution to the Orenburg Expedition and the Udmurt words collected by him are discussed. I was able to identify over 200 words in the text. I conclude the essay with a survey of the characteristic features of Falck's spelling.

Keywords: J. P. Falck, Orenburg Expedition, 18th century Udmurt language, linguistic field work, glossaries, Udmurt spelling

Kulcsszavak: J. P. Falck, orenburgi expedíció, 18. századi udmurt (votják) nyelv, nyelvi anyag gyűjtése, szójegyzékek, udmurt (votják) ortográfia

Nyelvtudományi Közlemények 117: 145–198.

DOI: 10.15776/NyK.2021.117.6

Az orenburgi expedíció (1768–1774) négy vezetője közül Johann Peter Falckkal bánik legmostoháiban a finnugor tudománytörténet: míg Pallas, Lepjohin és Georgi neve fel-felbukkan a kézikönyvekben,¹ addig Falck finnugor munkásságáról egyedül Günter Stipa szól egy rövid, mindössze bekezdésnyi szövegben a finnugor nyelvtudomány történetét bemutató monográfiájában (Stipa 1990: 200).

Jelen tanulmányomban egyrészt Falcknak az orenburgi expedícióban betöltött szerepét, a finnugor nyelvi anyagok gyűjtésének hátterét vázoló fel, másrészt az általa gyűjtött udmurt anyagot mutatom be. Ennek a több mint 200 lexémát magában foglaló anyagnak nagy része eddig rejtve volt a finnugristák előtt. Tyepljasina a 18. századi udmurt nyelvemlékeket bemutató munkájában csak az orosz fordításban előforduló 19 szót elemezte röviden (Tyepljasina 1965: 116–120; vö. még Csúcs 1990: 8). Ivsin ortográfiatörténeti monográfiájában szintén csak az orosz változat szóanyagát vizsgálta (Ivsin 2010: 51–57, 138). Falcknak az udmurtokról szóló, eredeti, német nyelvű leírását K. Schwamm publikálta, az ebben a fejezetben előforduló egy tucatnyi szó rövid magyarozatát is megadva (Schwamm 1980). A többi adat feltárására ebben az írásban kerül sor.²

1. Johann Peter Falck élete

Johann Peter Falck³ a nyugat-svédországi Broddetorp egyházközség Kockstorp nevű tanyáján látta meg a napvilágot. Apja prédikátor volt. Születéséről a különböző források eltérő adatokat adnak meg. Georgi szerint 1725-ben született,⁴ Gnucseva (1946) szerint 1727-ben. Lindman 1732. november 26-ra teszi a születés időpontját (Lindman 1956: 96; ld. még Larsson 1999: 298).

¹ Domokos 1990: 89 (Georgi), 186 (Lepjohin), 231 (Pallas); Nanovfszky 2000: 461 (Georgi), 481 (Pallas); Stipa 1990: 200 (Georgi), 201 (Lepjohin), 199–200, 202–203 (Pallas).

² Falcknak más finnugor gyűjtésével is keveset foglalkoztak. Mordvin gyűjtését A. P. Feoktyiszov elemezte röviden (1963: 33–34; 1976: 33), mari anyagáról I. G. Ivanov szólt néhány mondatban (Ivanov 1975: 10). Egy nemrég megjelent tanulmányomban a teljes, több mint 200 szavas mari gyűjtését mutattam be (Maticsák 2021).

³ Névváltozatai: Falk; Johan Petersson Falck, Juhan Pehr Falck. Orosz forrásokban: Юхан/Йохан/Иоганн Петер Фальк, Иван Петрович Фальк.

⁴ Beyträge, Vorrede I. Ezt az évszámot adta meg Schwamm is (1990: 99), és ezt képviseli Noszkova is (2007: 113).

Falck 1751-ben iratkozott be az uppsalai egyetemre, ahol botanikát tanult Karl von Linné⁵ tanítványaként. Falck egyetemistaként egy ideig Linné fiának – aki 10 éves korától az egyetemen tanult – volt a házitánítója.

Linné 1760-ban egy dán expedíció tagjaként Afrikába szeretne volna küldeni Falckot, de a terve meghiúsult. Falck végül Uppsalában maradt, ahol 1762 júniusában sikeresen megvédte botanikai témájú doktori dissertációját (egy Peruban őshonos nárciszfajtról), és – a kor szokásainak megfelelően – megkapta az orvostudomány doktora címet.⁶

Linné közbenjárására Falck a következő évben Oroszországba, a pétervári akadémiára került. Falck innen magokat, növényeket küldött mestérének, és rendszeresen informálta őt az oroszországi botanika híreiről is. Linné a világ minden tájára elküldte tanítványait, hogy gyűjtsenek minél több magot, növényt, gyógynövényt, és fedezzenek fel állatfajokat, Falck is Linné egyik „apostola” volt.

Falck útja nem indult jól: Narva közelében hajótörést szenvedett, és ingósága nagy része odaveszett. Végül 1763 októberében érkezett meg Szentpétervárra. Itt először S. F. Kruse, II. Katalin háziorvosa természet-tudományi kabinetjének lett a kurátora. 1765-ben kinevezték a botanika professzorának és a fűvészkert igazgatójának.

Az Oroszország távoli tájait feltérképező nagy vállalkozás, az ún. orenburgi expedíció egyik részlege vezetőjéül – szintén Linné közbenjárására – Falckot választották, aki 1768 szeptemberében indult el a nagy útra, ahonnan soha nem tért vissza: 1774. március végén Kazanyban öngyilkos lett.

⁵ Linné (1707–1778) az uppsalai egyetemen tanult, Hollandiában lett orvosdoktor, 1739-ben nevezték ki a Svéd Tudományos Akadémia első elnökének. Az uppsalai egyetemen az orvostudomány professzora, az egyetem botanikus kertjének igazgatója, majd a király háziorvosa. A növény- és állatvilág modern tudományos rendszerezője, a kettős nevezéktan megalkotója.

⁶ A 18. századi Svédországban a botanika még az orvostudomány része volt, nem számított külön tudományterületnek.

2. Falck az orenburgi expedícióban

I. Péter – elsősorban a felvilágosodás nagy alakja, a német Leibniz⁷ hatására – rendkívül fontosnak tartotta az Orosz Birodalom növény- és állatvilágának, földrajzi viszonyainak feltérképezését, ezért is indított útjára előbb egy egyszemélyes expedíciót a fiatal német orvos és természettudós, D. G. Messerschmidt (1685–1735) személyében, aki 1719 és 1727 között gyűjtött Szibériában, majd 1725-ben a dán Vitus Bering (1681–1741) vezetésével az I. kamcsatkai expedíciót, melynek célja az Oroszország és Alaszka közötti átjáró felfedezése volt.

Az expedíciók Péter halála után, Anna (uralk. 1730–40) és Erzsébet (1741–62) cárnők idején is folytatódtak. 1733-ban indult útjára az addigi legnagyobb vállalkozás, a II. kamcsatkai expedíció, melynek hét részlege Oroszország északi és keleti partvidékének feltérképezésére jött létre, míg a nyolcadik részleg, az „akadémikusok” csoportja – G. F. Müller,⁸ majd J. E. Fischer⁹ vezetésével – Szibéria távoli tájainak természettudományi értékei mellett rengeteg néprajzi és történeti anyagot is gyűjtött. Emellett jelentős nyelvi anyagra is szert tettek: Müller 1733-ban Kazanyban egy nyolcnyelvű, nyelvenként 300 szavas szójegyzéket állított össze; az ő későbbi gyűjtését felhasználva nyújtotta be Fischer 1747-ben az akadémiára 40 nyelvű szótárát, a *Vocabularium Sibiricum*-ot (az expedícióról, Müller és Fischer munkásságáról részletesebben ld. Maticsák 2016, további irodalommal).

A következő nagy expedíció 1768-ban indult. Ez az időszak a nagy természettudományi vállalkozások időszaka volt. 1769-ben a Vénusz el-

⁷ G. W. Leibniz (1646–1716) sokrétű munkássága mellett kiemelt figyelmet fordított Oroszország modernizálására is. Az ő kezdeményezésére alapította meg I. Péter az Orosz Tudományos Akadémiát, és hívott be számos külföldi tudóst az országba.

⁸ Gerhard Friedrich Müller (1705–1783) német történészprofesszor, a szentpétervári akadémia tagja. Az Oroszország történelmét külföldön is megismertető *Sammlung Russischer Geschichte* [Orosz történeti gyűjtemény] szerzője. Az első oroszországi nyomtatott újság szerkesztője. 1766-tól a moszkvai levéltár igazgatója. 1733–40 között a kamcsatkai expedíció egyik vezetője.

⁹ Johann Eberhard Fischer (1697–1771) német történész, a szentpétervári akadémiai gimnázium rektora, az akadémia tagja. 1740 és 1746 között részt vett a kamcsatkai expedícióban. Fő műve a *Sibirische Geschichte* [Szibéria történelme] (1768).

haladt a Nap előtt. A jelenség pontos nyomon követésére¹⁰ világszerte számos expedíció kelt útra, amatőrök és szakemberek mértek Kanada partjainál, Dél-Afrikában, Indiában, Cook kapitány pedig Tahitin. Finnugor berkekben köztudott, hogy Hell Miksa és Sajnovics János is ennek az égi jelenségnek a vizsgálatára utazott el Észak-Norvégiába, Vardø szigetére – ennek az útnak lett az eredménye a *Demonstratio*, a finnugor történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapvetése.

Oroszországban a neves polihisztor, M. V. Lomonoszov¹¹ vezetésével hat „égi” expedíciót szerveztek (a Kola-félszigettől a szibériai Jakutsz-kig), és ezzel párhuzamosan öt részleget küldtek ki a „földi” jelenségek megfigyelésére is. Ez a tudományos vállalkozás az Orenburgi expedíció nevet viseli. Az elnevezés nem pontos, mert egyrészt az öt részlegből kettő Asztrahany környékén, a Kaszpi-tenger vidékén és a Kaukázusban gyűjtött, másrészt a másik három részleg lényegesen messzebbre jutott, mint az Orenburgi Kormányzóság: feltérképezték Nyugat- és Dél-Szibéria jelentős részét, elutaztak egészen a kínai-mongol-orosz határig, egy részleg pedig északra fordulva a Kola-félszigetig jutott.

Az expedíció fő célkitűzése Oroszország növény- és állatvilágának leírása, a meteorológiai jelenségek megfigyelése, az ország geológiai viszonyainak feltérképezése volt, de ezek mellett jelentős figyelmet fordítottak az egyes népek leírására, néprajzi jellegzetességeik bemutatására – és nem utolsósorban nyelvi anyagokat is gyűjtöttek.

A nagy vállalkozás vezetője a német származású természettudós, Pallas¹² volt, a többi részleget az orosz Lepjohin,¹³ a svéd Falck (orenburgi-

¹⁰ Ennek segítségével tudták kiszámítani a Föld és a Nap, majd ebből a Föld és a többi bolygó távolságát.

¹¹ Mihail Vasziljevics Lomonoszov (1711–1765) a természettudományok szinte minden ágában jelentőset alkotott. Nevéhez fűződik az első korszerű kémiai laboratórium felállítása, hőtani, optikai, fénytani vizsgálatokat folytatott, kutatta a gázok tulajdonságait, a légköri jelenségeket és a földrengéseket. Érdekelte az ásványtan, a bányászat, a kohászat és a csillagászat. A jog, a történelem, a földrajz, a filozófia, az irodalom és a nyelvészet terén egyaránt kimagaslót nyújtott. A modern orosz irodalmi nyelv megteremtője, az első tudományos nyelvten és az egységes helyesírás megalkotója.

¹² Peter Simon Pallas (1741–1811) német természettudós, botanikus, zoológus. Halléban és Göttingenben tanult, Leidenben doktorált. 1766-ban nevezték ki a pétervári akadémia professzorának. Fő műve az Oroszország növényzetét

ak), a német Gmelin¹⁴ és honfitársa, Güldenstädt¹⁵ (asztrahanyiak) vezette. Pallas és Falck expedíciójához 1770-ben csatlakozott a szintén német Georgi (róla ld. a 3. pontban).

Az orenburgi expedíció ötödik részlege Falck vezetésével 1768. szeptember 5-én indult el Pétervárról. A részleg tagja volt a görög származású Christophor Bardanes rajzoló és preparátor, valamint három orosz diák: Ivan Bikov, Mihail Lebegyev és Sztjepan Kaskarjov.

Az első évben Novgorod és Tver érintésével Moszkváig jutottak, ahonnan 1769 márciusában indultak tovább. Útjuk főbb állomásai Kolumna, Rjazany, Penza, Szizrany, Szaratov és Caricin voltak. 1770 első felében a Középső-Don és a Medvegyica folyók vidékét, majd Asztrahany térségét járták be. Utána a kalmük sztyeppén át keletre vették az irányt, s 1770 augusztusában érkeztek Orenburgba. Onnan Orszkon és Verhnyeuralszkon át Cseljabinszkba mentek, itt találkozott Pallas, Falck és Georgi. Innen 1771 nyarán indult tovább Falck csapata Szibériába: felkeresték Tobolszkot, Tarát, Barnault, Zmeinogorszkot, majd az Obon

rendszerző *Flora Rossica* és az állatvilágot leíró *Zoographica Rosso-Asiatica*. Nyelvészeti szempontból a legfontosabb munkája 200 nyelvű szótára, a *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*. *Сравнительные словари всех языков и наречий* [Minden nyelv és nyelvjárás összehasonlító szótár] (1786–87). Úti élményeinek összefoglalása a háromkötetes *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs in den Jahren 1768–1773* [Utazás Oroszország különböző tartományaiban 1768–1773 között] (1771–1776).

¹³ Ivan Ivanovics Lepjohin (1740–1802) orosz természettudós. Iskoláit Pétervárott és Strassburgban végezte. 1767-ben adjunktussá, 1771-ben akadémikussá nevezték ki. 1774-ben a botanikus kert vezetője lett. A gyógynövények első jelentős orosz szakértője. Később részt vett az orosz nagyszótár munkálataiban is. Expedíciós tapasztalatait a *Дневныя записки путешествія Ивана Лепехина по разнымъ провинціямъ Россійскаго государства* [Ivan Lepjohin az Orosz Állam különböző tartományaiban tett utazásának naplója] című négykötetes munkában adta közre (1771–1805).

¹⁴ Samuel Gottlieb Gmelin (1744–1774) német természettudós. Tübingenben tanult, 1764-ben szerzett orvosi diplomát, 1766-ban költözött Pétervárra. 1774-ben a Kaszpi-tenger keleti oldalának feltérképezése során az egyik dagesztáni kán fogságba ejtette, s fél év raboskodás után meghalt.

¹⁵ Johann Anton Güldenstädt (1745–1781) balti német természettudós. Rigában született, Berlinben tanult, Odera-Frankfurtban lett orvos. 1768-ban költözött Pétervárra, 1769-ben adjunktussá, 1771-ben akadémikussá nevezték ki. Korának legjelentősebb Kaukázus-szakértője volt.

hajózva elértek Kuznyeckig. Az év végét Tomszkban töltötték. Ezután 1772 márciusában elindultak visszafele. Néhány hetet töltöttek Tobolszkban, majd Tyumeny és Jekatyerinburg következett. Szeptember végén értek a Kámához és a Vjatkához, októberben már Kazanyban voltak. Itt teltek, majd 1773 júniusában lehajóztak a Volgán Asztrahanyig, innen elmentek a kaukázusi Mozdokba, bejárták a Tyerek folyó vidékét. Decemberben tértek vissza Kazanyba. Közben Bardanes 1771-ben két utat tett egyedül a kazah sztyeppén, bejárta a Tobol és az Irtis folyók felső folyását.

Falck sem pszichikailag, sem fizikailag nem bírta az utat. Folyamatosan köszvény, depresszió és súlyos fejfájás gyötörte, alig mozdult ki a bázisokról.¹⁶ Az akadémia már 1770-ben észlelte betegségét,¹⁷ ezért küldték segítségül Georgit. Még az is felmerült, hogy a részleget felosztják Pallas és Georgi között, de végül Falck folytatta útját. Később a betegsége súlyosbodott, fájdalmai enyhítésére ópiumot kezdett szedni. Depressziója és hipochondriája elhatalmasodott, majd 1774. március 31-én Kazanyban önkezével vetett véget az életének. Temetéséről és szellemi örökségéről az akkor vele Kazanyban tartózkodó Georgi gondoskodott. (Az expedícióról: Alekszandrovszkaja et al. 2011; Gnuceva 1940: 95–108; Kozlov 2001; Falck életéről és munkásságáról: Kisszer 2016: 53–60; Larsson 1999: 297–300; Lindman 1956: 96–101; Noszkova 2007: 1103–1106; Safranovszkaja 1973: 255–262; Schwamm 1980: 99–110; Sirokova – Alekszandrovszkaja 2019: 269–281.)

3. Falck hagyatéka, a *Beyträge*

Falck rossz egészségi állapota miatt nem tudta feldolgozni, rendszerezni a terepen készített feljegyzéseit. Jegyzeteit svédül, németül és latinul írta, külön lapokra, ceruzával (*Beyträge*, Vorrede V–VI). Hagyatékát először Erik Laxman¹⁸ akadémikus kapta meg, de ő egyéb munkái miatt nem tud-

¹⁶ „Den ganzen Januar [1771] war ich recht krank” [Egész januárban nagyon beteg voltam] (*Beyträge* 1: 21); „Meine Kränklichkeit litte kaum Spaziergänge, keine Reisen” [Betegségem miatt nem tudtam menni sem, utazni sem] (*Beyträge* 1: 26).

¹⁷ Már egyetemista korában depressziótól és melankóliától szenvedett (Lindman 1956: 96).

¹⁸ Eric Laxman (1737–1796) finnországi svéd születésű botanikus, utazó. 1762-ben települt át Szentpétervárra, 1770-ben választották akadémikussá a gazda-

ta elvégezni ezt a feladatot, így a jegyzetanyagot végül a Falckkal a terepen is együtt dolgozó, a kézírását ismerő J. G. Georgi rendezte sajtó alá.

Mivel Georgi központi szerepet játszott Falck hagyatékának kiadásában, röviden ismertetem az ő életpályáját is. 1729-ben született Pomerániában, Uppsalában járt egyetemre, orvostudományt, kémiát és ásványtant tanult, hazatérve gyógyszerészként dolgozott. 1770-ben meghívták Pétervárra. 1772-ben felderítette a Bajkál-tó térségét és az orosz–mongol–kínai határvidék térségében fekvő bányavidéket. Az expedíció után 1776-ban adjunktussá, majd 1783-ban akadémiussá választották, s kinevezték a kémiai tudományok professzorává. Úti élményeit a kétkötetes *Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich im Jahre 1772–1774* [Észrevételek az Orosz Birodalomban 1772–74 között tett utazásról] című művében adta közre. Javarészt úti tapasztalatai alapján írta meg fő művét, a *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten* [Az Orosz Államban élő összes nép leírása: életmód, vallás, szokások, lakás, viselet és más jellegzetességek] című négykötetes munkát. Ez Oroszország népeinek első tudományos megközelítésű, részletes bemutatása (1776–1780), összesen 80 nép etnográfiai leírásával. 1790-ben könyvet jelentetett meg Szentpétervár nevezetességeiről (*Versuch einer Beschreibung der Russich Kaiserlichen Residentstadt* [Kísérlet az orosz cári főváros leírására]), majd 1797–1802 között publikálta az orosz birodalom földrajzi-fizikai és természettörténeti leírását (*Geographisch-physikalische und Naturhistorische Beschreibung des Russischen Reiches*). Eredményes pályafutása 1802-ben ért véget, 73 éves korában hunyt el. (Georgiról: Golovnyov – Kisszer 2015: 65–66; Kisszer 2016: 57–60; Maticsák 2020: 155–157; Sirokova – Alekszandrovszkaja 2019: 275–281; Zagrebin 2006: 127–156.)

Ahogy az előszóban Georgi maga is leírja, Falck anyagát nem tudta naplószerűen közreadni, mert kollégája sokszor nem tüntette fel a dátumokat. Ezért Georgi végül a tematikus elrendezés mellett döntött, így került külön-külön egységekbe a földrajzi leírás, a növények, állatok, ásványok rendszerezése, a népek bemutatása. Georgi számára az is gondot okozott, publikálja-e azokat az eredményeket, amelyeket más expedicio-

ságtan és a kémia terén végzett munkájáért. Több évet Szibériában töltött (1764–68 Barnaul, 1781–82 Nyercsinszk, 1784–96 Irkutszk), ahol értékes természettudományi anyagot gyűjtött, számos utazást tett a térségben. Több állat- és növényfajt leírt.

nisták nyomtatásban már megjelentettek. Végül úgy döntött, mindent közread, mert sok helyre Falck jutott el elsőként, és megfigyeléseit a többi tudós is alátámasztotta.

Georgi fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Falck „kissé elkedvetlenedett hangvételét” igyekezett mellőzni, és tárgyyszerűen megfogalmazni a mondanivalóját. Georgi több helyen javította, kiegészítette Falck anyagát, de arról nincs tudomásom, hogy a nyelvi anyagban – a finn–udmurt–mari–hanti szójegyzék finn anyagának beemelésén kívül – tett volna bármiféle javításokat (ld. az 5.3. pontban).

Összességében tehát a kiadói munkában gyakorlott tudós, Georgi hatalmas munkát végzett, de a szerzőség mégis Falcké maradt. Falck úti jegyzetei végül több mint tíz évvel a halála után láttak napvilágot, három kötetben, német nyelven, *Beyträge zur topographischen Kenntniss des Russischen Reichs* [Adalékok az Orosz Birodalom topográfiai ismereteihez] címmel.¹⁹ Az első kötet Falck 1768 és 1773 közötti utazásait tárja eléink, a második rész az ásványokat és a növényeket mutatja be, a harmadik könyv az állatvilág és a népek leírása.

A mű később oroszul is megjelent a sokkötetes *Полное собрание ученых путешествий по Россіи* [Az oroszországi tudományos célú utazások teljes gyűjteménye] 6. és 7. részeként – szintén az akadémia gondozásában – 1824-ben és 1825-ben.²⁰ Az orosz fordítás szerkezete je-

¹⁹ Az egyes részek címei: 1. rész (1785): *Beyträge zur topographischen Kenntniss des Russischen Reichs. Erster Band, welcher die Geschichte seiner Reise von den Jahren 1768 bis 1773 und Beyträge zur physikalischen und politischen Erdbeschreibung enthält* (402 old. + 5 old. illusztráció + 2 old. térkép); 2. rész (1786): *Beyträge zur topographischen Kenntniss des Russischen Reichs. Zweyter Band, welcher Beyträge zur Mineral- und Pflanzen-geschichte enthält. Mit Kupfern* (288 old. + 17 old. illusztráció); 3. rész (1786): *Beyträge zur topographischen Kenntniss des Russischen Reichs. Dritter Band, welcher Beyträge zur Thierkenntniss und Völker beschreibung enthält. Mit Kupfern* (299 old. + 35 old. név- és tárgymutató + 22 old. illusztráció).

²⁰ *Полное собрание ученых путешествий по Россіи. Томъ шестый. Записки Путешествія Академика Фалька* (1824). *Томъ седьмый. Заключающій въ себѣ дополнительныя статьи къ Запискамъ Путешествія Академика Фалька* (1825). A kötetek internetes elérhetőségei: https://runivers.ru/upload/iblock/49e/Polnoe_sobranie_puteshestviy_po_Rossii_6_tom.pdf, https://runivers.ru/upload/iblock/499/Polnoe_sobranie_puteshestviy_po_Rossii_7_tom.pdf

lentősen eltér az eredetitől, lényegesen rövidebb, és nyelvi adatok alig szerepelnek benne. Az 546 oldalas első részben Falck útleírása olvasható Pétervártól Tomszsig, a második, 223 oldalas egységben pedig Bardanesnak és Falcknak a kirgiz sztyeppén tett utazásai, Buhara és Hiva leírása, végül hidrológiai és ásványtani információk olvashatók.

1794-ben Berlinben jelent meg Falck úti jegyzeteinek rövidített változata *Reisen in Russland, in einem Auszuge mit Anmerkungen von J. A. Martyni-Laguna* [Utazások Oroszországban, részletes kivonat J. A. Martyni-Laguna²¹ kísérő megjegyzéseivel] címmel.

4. Falck nyelvi anyaga

A német kiadás első részében kevés nyelvi anyag szerepel, csak a Kaukázus népeinek leírásakor és a kazanyi járás flórájának és faunájának bemutatása során ad közre Falck néhány növény- és állatnevet (90, 152–155). A kaukázusi részben húsz növényről, a kazanyiban 24 növényről és 12 állatról ír. Ezeknek a német és orosz nevük mellett általában a mari, csuvas, mordvin, tatár, udmurt, néhol az örmény, grúz, kalmük és cserkesz elnevezését adja meg. Falck ebben a kötetben 21 udmurt szót közöl (hét állat- és 14 növénynevet), ezekből 19 szerepel az orosz verzióban).

A második kötetben, a víz- és földfajták, ásványok, sók, fémek bemutatása után Falck 1288 növénynevet közöl rendszertani besorolás szerint. A szócikkek elején megadja a növények latin nevét, előfordulásuk helyét, majd esetenként nyelvi adatok is következnek: az orosz, tatár (baraba, buharai, teleut), csuvas, baskír, kalmük, kirgiz, mongol és örmény nevek mellett jó néhány mordvin, mari, manysi és hanti adatot is közread, köztük 48 udmurt növénynevet is.

A harmadik kötet első felében 412 állat leírása szerepel, a szócikkek felépítése megegyezik a növénynevekével, Falck itt szintén több nyelven megadja az állatneveket. Ebben a részben 59 udmurt állatnév található. A kötet 2. részében 33 nép leírása kapott helyet, többek között a finnugoroké (erről részletesebben ld. az 5.4. pontban). Az udmurtok leírása során Falck 12 udmurt szót közöl.

²¹ Johannes Aloysius Martyni-Laguna (1755–1824) Zwickaiban, majd Lipcsében tanult teológiát és filológiát. Vagyonos ember volt, nagy könyvtárat hozott létre, számos tudóssal, íróval levelezett. Nem fogadott el semmilyen egyetemi állást, magánzóként élt Drezdában és Zwickaiban. Filozófiai művei, fordításai, költeményei jelentek meg.

Ebben a részben nyelvi adatok is szerepelnek: a hanti, tatár, baraba tatár, csulimi tatár és kalmük hónapnevek mellett olvasható egy szószedet 201 finn, 67 mari, 86 udmurt, 107 hanti szóval/kifejezéssel (ld. az **5.3.** fejezetben), valamint egy másik szólista, amelyben 97 kazanyi tatár, 100 kirgiz, 34 buharai tatár és 185 kalmük szó szerepel.

5. Falck udmurt szóanyaga

Falck a visszaúton, 1772. szeptember 29-én ért a Csepca folyó térségébe, itt udmurt falvakon utazott keresztül, majd a Vjatka mentén orosz, udmurt, mari és tatár településeket keresett fel, végül október 9-én ért Kazanyba (Beyträge 1: 41). Udmurt anyagát – vagy legalábbis annak nagy részét – az útnak ezen a szakaszán gyűjthette.

Falck útleírásában összességében 226 udmurt szó szerepel. Az összetett szavak szóelemekre bontásával, az ismétlődések figyelembe vételével ez 213 udmurt lexéma. Írásom további részében ezt a szóanyagot adom közre. A nyelvet nem beszélő Falck hallás után jegyezte le a szavakat, ezeket Georgi több-kevesebb sikerrel igyekezett kiolvasni. Ebből adódóan az anyag egy részének azonosítása nehézségekbe ütközött. 12 szót egyáltalán nem tudtam azonosítani, emellett néhány lexéma azonosítása bizonytalan. Falck anyagában jónéhány elírás, betűtévesztés van (ezekről ld. a **6.** fejezetben). Az orosz nyelvű kiadásban sok a hiba. Adattáramban az íráshibákat külön nem jelzem, ezeket a 6. pontban tekintem át részletesebben.

A szóanyagot négy részletben közlöm: a) növénynevek, b) állatnevek, c) a szójegyzék szavai, d) az udmurtok leírása során közölt udmurt szavak.

A szócikkek felépítése a következő: Falck udmurt adata után közlöm az általa megadott latin (a Beyträge első részének 12 szavában német) jelentést, majd a forrást (kötetszám, oldalszám, szócikkszám). Ezt követik a szótári jelentések. A szóanyag bemutatásához – a minél pontosabb azonosítás érdekében – régebbi és újabb szótárakat egyaránt felhasználtam. Ezek a következők:

- 1) J. F. Wiedemann szótára, 1880. (= Wied.)²²
- 2) Munkácsi Bernát: *A votják nyelv szótára*, 1896. (= Munk.)²³
- 3) Yrjö Wichmann: *Wotjakischer Wortschatz*, 1987. (= Wichm.)²⁴
- 4) Csúcs Sándor chrestomathiájának (1990) latin betűs udmurt szóanyaga (= Csúcs).
- 5) A V. M. Vahrusev főszerkesztésében megjelent, 35 ezer címszót tartalmazó *Удмуртско–русский словарь*, 1983. (= Vahr.)
- 6) A L. Je. Kirillova főszerkesztésében megjelent, 50 ezer címszót tartalmazó *Удмуртско–русский словарь*, 2008. (= Kir.)
- 7) Kozmács István 12 ezer címszavas *Udmurt–magyar szótár*-a (2002). A szótár címszavai cirill betűsek. (= Kozm.)
- 8) Szergej Makszimov, Vagyim Danyilov és Sirkka Saarinen 22 000 címszavas szótára (*Udmurttalais–suomalainen sanakirja*, 2008). Ennek a szótárnak a címszavai is cirill betűsek. (= MDS)

5.1. Udmurt növénynevek

- (01) **Areft Schabei** 'Polygonum fagopyrum' (Beytr. 2 / 171. oldal / 461. szócikk). Falck rosszul tagolta az összetételt, a helyes forma *ares tshabei* lett volna, vö. *арес чабей* 'озимая пшеница' (Vahr. 32), 'őszi búza' (Kozm. 28), szó szerint: 'éves búza' | *ares* 'Jahr' (Wied. 462), *aräs* 'év; éves / jähr; jáhrig' (Munk. 27), *ares* 'vuoden vanha, ein Jahr alt / einjährig' (Wichm. 8a), 'kor; év(ek); éves' (Csúcs 116), *арес* 'возраст; лета; год' (Vahr. 32; Kir. 46), 'év; életkor; éves' (Kozm. 28), 'vuotta vanha, -vuotias, -ikäinen; ikä' (MDS 16) | *tšabli* 'Weizen' (Wied. 537), *čabej* 'búza / weizen' (Munk. 309), *tšabej, tšabej* 'Weizen' (Wichm. 277a), *čabej* 'búza' (Csúcs 118),

²² Az észtt F. J. Wiedemann (1805–1887) 20 ezer címszavas zürjén–német szótárának függeléke egy 110 oldalas, latin betűs votják anyag (*Syrjänisch–deutsches Wörterbuch nebst einem wotjakisch–deutschen im Anhang und einem deutschen Register*).

²³ Munkácsi Bernát (1860–1937) 1885-ben járt az udmurtoknál, ahol hatalmas nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött. E gyűjtőút fő eredménye a szótár. A címszavak latin betűsek, a jelentéseket magyarul és németül adja meg a szerző.

²⁴ Yrjö Wichman (1868–1932) 23 évesen indult egyéves gyűjtőútra. Nagy nyelvi anyagot halmozott fel, de a szóanyag csak fél évszázaddal a halála után látott napvilágot. A szótárszerkesztést először T. E. Uotila vállalta fel, majd végül Mikko Korhonen publikálta a szókincset. A szótár címszavai latin betűsek. A jelentések németül vannak megadva, ritkábban oroszul, egy-két esetben finnül is.

- чабеу* 'пшеница' (Vahr. 465; Kir. 716), 'búza' (Kozm. 453), 'vehnä; vahnäjuvät' (MDS 532) → ld. még (06) *dfjabei*.
- (02) **Arykman** 'Arctium lappa' (Beytr. 2/234/914): *arikman* 'bojtorján, lapu / репейникъ, лопухъ / klette, distel' (Munk. 27), *arikman* 'репейник, лапушник / Klette, Distel' (Wichm. 8b), *арыкман* 'репейник; лопух' (Vahr. 33; Kir. 48), 'bogáncs, borbálafü' (Kozm. 30), 'takiainen' (MDS 18). Ugyanebben a szócikkben szerepel a *pintuwín* is → (39).
- (03) **Badjar** 'Acer pseudo platanus' (Beytr. 2/270/1137): *bad'ar* 'Ahorn' (Wied. 464; Wichm. 14b), 'iharfa, juharfa / клень / ahorn' (Munk. 606), *бадыр* 'клён' (Vahr. 37; Kir. 55), 'juhar(fa), jávor(fa), ihar(fa)' (Kozm. 34), 'vaahtera' (MDS 23).
- (04) **Birik** 'Tilia europaea' (Beytr. 2/197/611): *böryz* 'Linde' (Wied. 466), *beričž, beričž, beričž* 'hársfa / липа / linde' (Munk. 615), *beričž, beričž* 'Linde' (Wichm. 19b), *беризь* 'липа' (Vahr. 44; Kir. 65), 'hársfa' (Kozm. 40), 'lehmus' (MDS 29).
- (05) **Dfigsjak** 'Winterrocken' (Beytr. 1/152), *Дзигзакъ* (Полное 6: 186): *džeg, džek, tsizek* 'Roggen' (Wied. 471, 539), *žeg, d'eg, dižeg, žižek* 'rozs / roggen' (Munk. 331, 335), *d'žeg, d'žižeg, d'žižek, žeg* 'Roggen' (Wichm. 46b), *ž'eg* 'rozs' (Csúcs 119), *žez* 'рожь' (Vahr. 159; Kir. 238), 'rozs' (Kozm. 137), 'ruis' (MDS 157). A mai irodalmi nyelvi alak egyszerűtagú, Falck adata valamelyik nyelvjárásból származik. Elképzelhető, hogy a *gs* betűkapcsolat lejegyzési hiba, *ds* (*dz*) helyett (Туреплjasina 1965: 117).
- (06) **Dfjabei** 'Winterweissen' (Beytr. 1/152), *Дзябеу* (Полное 6: 186): *čabej, чабеу* 'búza; Weizen; пшеница' → ld. a (01) szócikkben. A *dsj-* zöngés affrikátára utal, ez Fischer szójegyzékében is így fordul elő (*dschabè*), „de ezt se más 18. századi források, se a mai nyelvjárások nem igazolják” (Csúcs 1983: 313).
- (07) **Ermen** 'Rubus idaeus' (Beytr. 2/191/582): *omez, ömidž* 'Himbeere' (Wied. 511), *ümež, ämez* 'málna / himbeere' (Munk. 32), *emež, emedž* 'Himbeere' (Wichm. 51a), *эмезь* 'малина' (Vahr. 522; Kir. 801), 'erdei málna' (Kozm. 495), 'vadelma, vattu, vatukka' (MDS 638).
- (08) **Godir Lude** 'Delphinium elatum [sarkantyúfű, szarkaláb]' (Beytr. 2/199/619). Nem tudtam azonosítani. Első eleme esetleg összefügghet a 'medve' jelentésű szóval, ld. a következő szócikket.
- (09) **Gonder** 'Aconitum lycoctonum' (Beytr. 2/199/620). A virágnév eredetileg összetett szó, de Falck csak az előtagot jegyezte le, vö. *gondir-kudi* 'farkasrépa, farkasölő sisakvirág / eisenhut, wolfswurzel, hundstod' (Munk. 247), *гондыргумы, гондыркуды* 'аконит, борец' (Vahr. 111; Kir. 165), 'sisak-

- virág' (Kozm. 94); ezek szó szerinti jelentése 'medve áfonya', vö. *gondyr* 'Bär' (Wied. 475), *gondir* 'medve / bär' (Munk. 247), *gondir* 'Bär' (Wichm. 60a), *gondir* 'medve' (Csúcs 122), *гондыр* 'медведь' (Vahr. 111; Kir. 164), 'medve' (Kozm. 93), 'karhu' (MDS 95) | *куды* 'fekete áfonya; Heidelbeere; черника' → (23).
- (10) **Gufem Pu** 'Lonicera xylosteum' (Beytr. 2/129/238), **Gufchem Pu** 'Evonymus europaeus' (Beytr. 2/134/262): *guzem-pu* 'Heckenkirsche' (Wied. 476), *guzäm-pu* 'ükeres cseresznye, veres ükörke, ükörke lonc / жимолость / heckenkirsche, hundskirsche' (Munk. 251), *guzem-pu*, *gužem-pu* 'Geissblatt, Heckenkirsche' (Wichm. 64b), *гузэмпу* 'жимолость' (Kir. 171), '(lehto)kuusama' (MDS 100) | *pu* 'Baum' (Wied. 517), 'fa / holz, baum' (Munk. 585), 'Baum, Holz' (Wichm. 208a), *ny* 'дерево; дрова' (Vahr. 360; Kir. 552), 'fa; tüzifa' (Kozm. 351), 'puu; polttopuut' (MDS 395).
- (11) **Inderbefch** 'Sorbus a[u]cuparius' (Beytr. 2/188/565). Az *inderbefch* alakot egyik szótárból sem tudtam adatolni. A vele egy szócikkben szereplő *palis pu* alakot ld. a (35) szócikkben.
- (12) **Jagmutli Pu** 'Vaccinium vitis idea' (Beytr. 2/168/448): *jag-muli* 'Preiselbeere' (Wied. 503), *lag-mulī*, *jag-mulī* 'veres áfonya, kukojca / брусника / preiselbeere' (Munk. 751), *jag-mulī* 'Preiselbeere' (Wichm. 73b), *ягмульы*, *ягмульы* 'брусника' (Vahr. 536; Kir. 820), 'vörösáfonya, -bokor' (Kozm. 503), 'puolukka' (MDS 659) | *lag*, *jag* 'fenyves, fenyőerdő / kieferwald, fichtenwald / сосняк' (Munk. 750) | *jag* 'Kiefernwald' (Wied. 478), 'сосновый бор / Kiefernwald auf Sandboden' (Wichm. 73a), *яг* 'бор' (Vahr. 536; Kir. 820), 'tűlevelű fenyőerdő' (Kozm. 503), 'männikkö, mäntymetsä' (MDS 659) | *muli (moli)* 'Beere, Nuss' (Wied. 503), *mulī* 'bogyó; fás héjú gyümölcs / beere; nuss' (Munk. 730), *mulī* 'Beere; Nuss' (Wichm. 165a), *мульы* 'ягода, плод' (Vahr. 287; Kir. 442), 'bogyó, termés; gyümölcs csonthéjas magja; mag, dió, mogyoró' (Kozm. 285), 'marja; pähkinä' (MDS 301) → (23, 32) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (13) **Jaibat Pu** 'Cytisus hirsutus' (Beytr. 2/225/835): *bad'-pu* 'Weide' (Wied. 464; Wichm. 14a), 'fűzfa / weide' (Munk. 606), *batpu* 'szomorúfűz' (Csúcs 117), *бадьпу* 'верба, ива, ветла; ракита' (Vahr. 37; Kir. 55), 'fűzfa' (Kozm. 34), 'paju' (MDS 23). A Falcknál megadott jelentésben ('zanót, re-kettye') csak a két udmurt–orosz szótár adatolja ('ракита'). / A *jai-* elem jelentése nem világos. | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (14) **Jeofis** 'Empetrum nigrum [fekete varjúbogyó]' (Beytr. 2/263/1105). Falck ebben a szócikkben két orosz megfelelőt adott meg: *weres* (helyesen: *вереск*) 'csarab, seprővirág, Calluna vulgaris' és *Schikfcha* (helyesen:

- шшшшка*) '(fenyő)toboz'. Utóbbi udmurt megfelelője *чыжсин* (Vahr. 490; Kir. 755; Kozm. 473).
- (15) **Jetyn** 'Linum usitatissimum' (Beytr. 2/153/373): *jetyn* 'Flachs' (Wied. 479), *jetin* 'len / flachs' (Munk. 264), 'Flachs' (Wichm. 75b), *етйн* 'лѣн' (Vahr. 135; Kir. 201), 'len' (Kozm. 115), 'pellava, liina' (MDS 1025).
- (16) **Jidy** 'Gersten' (Beytr. 1/152), *Иди* (Полное 6: 186): *jidy* 'Gerste' (Wied. 480), *jidi* 'ápra / ячмень / gerste' (Munk. 266), *jidi* 'Gerste' (Wichm. 77b), 'ápra' (Csúcs 124), *йыды* 'ячмень' (Vahr. 174; Kir. 263), 'ápra' (Kozm. 154), 'ohra' (MDS 175).
- (17) **Juk/chus** 'Lycopodium complanatum [laposkorpafü]' (Beytr. 2/274/1164). Nem tudtam azonosítani.
- (18) **Kafchmau** 'Rettig' (Beytr. 1/153), *Кашмау* (Полное 6: 187): *kušman* 'Rettich' (Wied. 492), 'reték / редька / rettich' (Munk. 219), 'Rettich' (Wichm. 135a), *кушман* 'корнеплод' (Vahr. 237), 'корнеплод (любой); редька' (Kir. 364), 'gyökérvényű' (Kozm. 232), 'retikka' (MDS 244) → (26, 59).
- (19) **Kijar** 'Cucumis sativ' (Beytr. 1/90): *kijar* 'Gurke' (Wied. 486), 'ugorka / gurke' (Munk. 170), 'uborka' (Csúcs 126), *kijar* 'Gurke' (Wichm. 105a), *кяяр* 'огурец, огурцы' (Vahr. 202; Kir. 307), 'uborka' (Kozm. 189), 'kurkku' (MDS 204).
- (20) **Ki/pu** 'Betula alba' (Beytr. 2/252/1066): *kys-pu, kyís-pu* 'Birke' (Wied. 496), *kĩč-pu, kĩž-pu* 'nyírfa / birke' (Munk. 149, 150), *kĩž-pu, kĩs-pu, kiš-pu* 'Birke' (Wichm. 119a), *kžž-pu* 'nyírfa' (Csúcs 127), *кызыпу* 'берёза' (Vahr. 239; Kir. 367), 'nyírfa' (Kozm. 234), 'koivu' (MDS 246) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (21) **Koedfchi** 'Erbsen' (Beytr. 1/153), *Коедши* (Полное 6: 187): *keži (köžy)* 'Erbse' (Wied. 486), *коžї, коži* 'borsó / горохъ / erbse' (Munk. 193, 197), *кеžї* 'Erbse' (Wichm. 104b), *көжы* 'горох' (Vahr. 215; Kir. 327), 'borsó' (Kozm. 202), 'herne' (MDS 219).
- (22) **Kubyfta** 'Kohl' (Beytr. 1/153), *Кубыфта* (Полное 6: 187): *kubista* 'Kohl' (Wied. 489), *kubista* 'káposzta / kohl, kraut' (Munk. 221), *kobišta, kubjsta* 'Kohl' (Wichm. 119a), *kubjsta* 'káposzta' (Csúcs 128), *кубыфта* 'капуста' (Vahr. 224; Kir. 341), 'káposzta' (Kozm. 214), 'kaali' (MDS 229).
- (23) **Kudu Malu** 'Vaccinium myrtyllus' (Beytr. 2/167/446): *kudu-muli* 'Schwarzbeere' (Wied. 503), *kudi muli* 'fekete áfonyabogyó / heidelbeere' (Munk. 730), *kudī-mulī* 'черника / Heidelbeere, Blaubeere' (Wichm. 128b), *куды-мульы* 'черника' (Vahr. 225; Kir. 343), 'fekete áfonya' (Kozm. 215), 'muskikka' (MDS 231) | *kudi* 'fekete áfonya / черника / heidelbeere' (Munk.

- 212), *куды* 'fekete áfonya, kokojsza' (Kozm. 215) | *mul'i* / *мульы* 'bogyó; Beere; ягода' → (12, 32).
- (24) **Kues Pu** 'Pinus abies' (Beytr. 2/259/1091): *kyz-pu* 'Fichte' (Wied. 497), *kiz* 'vörösfenyő / елка / rottanne' (Munk. 155), *kiz* 'Fichte' (Wichm. 118b), *kžž* 'fenyő' (Csúcs 127), *кыз* 'ель, ёлка' (Vahr. 239; Kir. 367), 'lucfenyő' (Kozm. 234), 'kuusi' (MDS 245) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (25) **Kumys** 'Lauch' (Beytr. 1/153), *Кумысь* (Полное 6: 187): *kumiž*, *kumyž* 'Knoblauch' (Wied. 490), *kumiž* 'foghagyma / чеснок / knoblauch' (Munk. 222), *kumiz* 'eine Pflanze (wahrschl. Knoblauch)' (Wichm. 130a), *кумызь* 'черемша' (Vahr. 230; Kir. 351), 'чеснок; дикий чеснок; черемша' (Kir. 351), 'havasi hagyma; fokhagyma' (Kozm. 221), 'karhunlaukka; valkosipuli' (MDS 236).
- (26) **Kufchman** 'Rothe beten' (Beytr. 1/153), *Кушмань* (Полное 6: 187). A *kušman* jelentése tkr. 'reték' → (18), a cékla megnevezése az udmurtban: *gord kušman* 'Bete' (Wied. 492), 'cékla / rote rübe' (Munk. 219), *горд кушман* 'свёкла столовая' (Vahr. 237; Kir. 166), 'cékla' (Kozm. 232) < *gord / горд* 'vörös; rot; красный' → (210).
- (27) **Legei Ju** 'Amygdalus nana [törpemandula]' (Beytr. 2/186/558). Nem tudtam azonosítani.
- (28) **Legges Pu** 'Rosa canina' (Beytr. 2/191/581): *leges-pu* 'wilder Rosenstrauch' (Wied. 498), *legež-pu* 'vadrózsa, csipkerózsa / шиповник / hagebutte, hagerose' (Munk. 752), *legež-pu* 'шиповник / wilde Rose, Hagebutte, Dornstrauch' (Wichm. 150b), 'csipkerózsa(fa)' (Csúcs 130), *легежпу* 'шиповник' (Vahr. 254; Kir. 391), 'rózsa, csipkerózsa' (Kozm. 252), '(vil-li)ruusu' (MDS 264) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (29) **Lum Pu** 'Prunus padus' (Beytr. 2/186/559): *l'om-pu* 'Traubenkirsche' (Wied. 499), *l'om-pu* 'zelnicecserje / traubenkirschbaum' (Munk. 754), *lem*, *l'em*, *l'om* 'Trauben-, Ahlkirsche' (Wichm. 151b), *l'empu* 'zelnice meggy(fa)' (Csúcs 131), *льомпу* 'черёмуха (дерево)' (Vahr. 267; Kir. 411), 'májusfa, zselnice' (Kozm. 267), 'tuomi' (MDS 278) → (41, 49) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (30) **Mack** 'Papaver somnifer. et orient.' (Beytr. 1/90) *mak* 'Mohn' (Wied. 501), 'kerti mák / mohn' (Munk. 700), 'Mohn, Mohoblume' (Wichm. 155b), 'mákvirág; pipacs' (Csúcs 131), *мак* 'мак' (Vahr. 273; Kir. 420), 'mák' (Kozm. 273), 'unikko' (MDS 285).
- (31) **Nil Pu** 'Pinus picea' (Beytr. 2/259/1090): *nil-pu* 'sibirische Tanne' (Wied. 506), *nil-pu* 'pichtafenyő, lúcvagy szurokfenyő / пихта / weistanne, silbertanne, pechtanne' (Munk. 527), *nil-pu* 'sibirische Tanne' (Wichm. 177b), *нылпу* 'пихта' (Vahr. 309; Kir. 477), 'szibériai jegenyefenyő'

- (Kozm. 307), 'jalokuusi, pihtakuusi' (MDS 330) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (32) **Niur Mulli Pu** 'Vaccinium oxycoccos' (Beytr. 2/168/449): *niur-muli* 'Moosbeere' (Wied. 503), *niur-mul'i* 'foltos áfonya / клюква / moosbeere, moosheidbeere, sumpfbeere' (Munk. 534), *niur-mul'i* 'клюква / Moosbeere' (Wichm. 179b), *нюрмульыпу* 'клюква' (Vahr. 310), *нюрмульыпу* 'tőzeg áfonya, -tő' (Kozm. 310), 'karpalo' (MDS 333) | *niur* 'Sumpf' (Wied. 508), 'mocsár, posvány / sumpf, morast / болото' (Munk. 533), 'suo / Sumpf, Moor / болото' (Wichm. 179b), 'mocsár' (Csúcs 133), *niur* 'болото, топь' (Vahr. 310; Kir. 479), 'mocsár, láp' (Kozm. 310), 'suo, neva, letto' (MDS 333) → (33) | *mul'i / мульы* 'bogyó; Beere; ягода' → (12, 23) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (33) **Niur tug** 'Ledum palustre' (Beytr. 2/176/475): *niurtug* 'iszalag; molyüző, tőzeg rozmarin' (Kozm. 310) | *niur* 'mocsár; Sumpf; болото' → (32) | *tug* 'Hopfen' (Wied. 542), 'komló / hopfen' (Munk. 372), 'Hopfen' (Wichm. 266b), *tug* 'хмель' (Vahr. 425; Kir. 656), 'komló' (Kozm. 419), 'humala' (MDS 488).
- (34) **Njule** 'Ulmus campestris' (Beytr. 2/142/303): *niulo-pu* 'Ulme' (Wied. 507), *niulo* 'síma szilfa / илимъ / ulme' (Munk. 533), 'ильм / Ulme' (Wichm. 179a), *нюло* 'ильм' (Vahr. 310; Kir. 478), 'szilfa' (Kozm. 309), 'vuorijalava' (MDS 332). Ugyanebben a szócikkben szerepel a *sir pu* adat is → (45).
- (35) **Palis Pu** 'Sorbus a[u]cuparius' (Beytr. 2/188/565): *palez-pu* 'Eberesche' (Wied. 512), 'Eberesche, Vogelbeerbaum' (Wichm. 188a), *palez-pu* 'vörös berkenyefa / vogelbeerbaum, spierlingsbaum' (Munk. 541), *pales, palez* 'vörös berkenye' (Csúcs 134), *палэзпу* 'рябина' (Vahr. 330; Kir. 510), 'berkenyefa' (Kozm. 328), 'pihlaja' (MDS 364) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (36) **Pafch Pu** 'Corylus avellana' (Beytr. 2/256/1085): *paš, puš-pu* 'Haselnussstrauch' (Wied. 519), *paš-pu* 'mogyorófa / лещина / haselnuss-staude' (Munk. 538), 'Nussbaum' (Wichm. 189b), *пащпу* 'орешник' (Vahr. 335; Kir. 517), 'mogyoróbokor' (Kozm. 332), 'pähkinäpuu' (MDS 368) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (37) **Pashim, Pužhym** 'Pinus sylvestris' (Beytr. 2/257/1087): *pužim* 'Kiefer' (Wied. 520), *pužim* 'fenyő / сосна / fichte, tanne, kiefer' (Munk. 597), *pužim* 'Kiefer, Föhre, Fichte' (Wichm. 215b), *pužim, pužum* 'erdei fenyő' (Csúcs 136), *пужым* 'сосна' (Vahr. 361; Kir. 553), 'erdei fenyő; szibériai fenyő, cirbolyafenyő' (Kozm. 353), 'mänty, petäjä, honka' (MDS 397).

- (38) **Pi Pu** 'Populus tremula' (Beytr. 2/266/1114): *pi-pu* 'Espe' (Wied. 514; Wichm. 196a), 'rezgő nyárfa / осина / espe' (Munk. 565), *pipi, pipu, pipü* 'nyárfa' (Csúcs 135), *puny* 'осина' (Vahr. 343; Kir. 527), 'rezgő nyár' (Kozm. 340), 'haara' (MDS 376) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (39) **Pintuwîn** 'Arctium lappa' (Beytr. 2/234/914): *piñ-turim* 'beléndek, bolondító csalmatok / белена / schwarzes bilsenkraut' (Munk. 567), *piñ-vișon*²⁵-*turîñ* 'белена / villikaali / Bilsenkraut' (Wichm. 196b), *пиньтурын* 'белена' (Vahr. 342), 'bolondító beléndek' (Kozm. 339), 'hullukaali' (MDS 376). Összetett szó, jelentése 'fog + fű': *piñ* 'Zahn, Zacke, Zinke' (Wied. 514), 'fog / zahn, zacke' (Munk. 567), 'Zahn, Zähne' (Wichm. 196b), 'fog (fn.)' (Csúcs 135), *пинь* 'зуб, зубы' (Vahr. 342; Kir. 526), 'fog, fogazat' (Kozm. 339), 'hammas' (MDS 375) | *turyn* 'Gras, Kraut, Heu' (Wied. 543), *turîm, turîñ* 'fű; széna / gras, kraut; heu' (Munk. 384), *turîñ, turîm* 'Gras, Kraut; Heu' (Wichm. 269a), *turôn, turîm* 'fű' (Csúcs 141), *турын* 'трава; сено' (Vahr. 431; Kir. 665), 'fű, széna' (Kozm. 425), 'ruoho, kasvi' (MDS 493). Ugyanebben a szócikkben szerepel az *arykman* is → (02).
- (40) **Pufchkir** 'Urtica dioica' (Beytr. 2/253/1071): *puš-ñer, puž-ñer* 'Nessel' (Wied. 507), *pušñer* 'csalán / крапива / nessel, brennessel' (Munk. 596), 'Nessel' (Wichm. 213b), *пушнер* 'крапива' (Vahr. 368; Kir. 565), 'csalán' (Kozm. 361), 'nokkonen' (MDS 406).
- (41) **Puun Liem pu** 'Rhamnus catharticus' (Beytr. 2/133/257): *puni-l'om* 'farkasszöllő / einbeere, wolfsbeere, pariskraut' (Munk. 599, 754), *пуньльом* 'крушина; жимолость' (Vahr. 365; Kir. 560), 'fekete ebszöllő, fekete csu-csor, kutyabogyó; ükörkelonc; varjútövis; kutyabenge' (Kozm. 358), 'paatsamanmarja' (MDS 401) | *punu (punu)* 'Hund' (Wied. 518), *punî* 'kutyua, eb / hund' (Munk. 598), *punî, pîñî* 'Hund' (Wichm. 210b), *punî, punî* 'kutyua' (Csúcs 136), *пуну* 'собака' (Vahr. 365; Kir. 559), 'kutyua' (Kozm. 357), 'koira' (MDS 401) | *l'om, l'om* / *льом* 'zelnice; Traubenkirsche; черёмуха' → (29, 49) | *pu / ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (42) **Pyfch** 'Cannabis sativa' (Beytr. 2/264/1111), **Pyfch** 'Humulus Lupulus' (Beytr. 2/265/1112): *puš* 'Hanf' (Wied. 521), *pîš* 'kender / конопля / hanf' (Munk. 557), *pîš* 'Hanf' (Wichm. 201a), *пъш* 'конопля' (Vahr. 374; Kir. 574), 'kender' (Kozm. 369), 'hamppu' (MDS 417). A Falck által másodikként megadott jelentés téves.
- (43) **Sagon** 'Allium copa' (Beytr. 2/157/391): *sugon* 'Zwiebel' (Wied. 527; Wichm. 226a), 'vöröshagyma / zwiebel / лук' (Munk. 431), *сугон* 'лук' (Vahr. 398; Kir. 611), '(vörös)hagyma' (Kozm. 387), 'sipuli' (MDS 453).

²⁵ *vișon* 'Krankheit' (Wichm. 317)

- (44) **Silfi** 'Haber' (Beytr. 1/152), *Силси* (Полное 6: 186): *šezi* 'Hafer' (Wied. 525), 'zab' (Csúcs 138), *šezi* 'zab / овесь / hafer' (Munk. 450), *šezi, šeži* 'Hafer' (Wichm. 231b), *сезыы* 'овёс' (Vahr. 386; Kir. 591), 'zab' (Kozm. 376), 'kaura' (MDS 431).
- (45) **Sir Pu** 'Ulmus campestris' (Beytr. 2/142/303): *sir-pu* 'Ulme' (Wied. 525), *sir-pu* 'nyolchímú szilfa / вязь / kleinblättrige ulme, rote rüster' (Munk. 461), 'Ulme' (Wichm. 236a), *сирпу* 'вяз' (Vahr. 390; Kir. 601), 'szilfa' (Kozm. 382), 'jalava' (MDS 440) | *pu* / *ny* 'fa; Baum; дерево' → (10). Ugyanebben a szócikkben szerepel a *njule* adat is → (34).
- (46) **Sjartfi** 'Rüben' (Beytr. 1/153), *Сяртси* (Полное 6: 187): *šartsi* 'Rübe' (Wied. 523), *čarčë, šartči* 'répa / rübe' (Munk. 310, 448), *šartšŕ* 'Rübe' (Wichm. 230a), *šarčŕ* 'répa' (Csúcs 137), *сярты* 'репа' (Vahr. 408; Kir. 631), '(fehér v. kerek)répa, takarmánytarlórépa' (Kozm. 402), 'nauris' (MDS 475).
- (47) **Schutem** 'Cornus sanguinea' (Beytr. 2/117/ 172). A szócikkben szereplő mari adat (*kufiponda* 'lonc') alapján elképzelhető, hogy összekapcsolható a *пуньсутэр* 'жимолость; ükörke lonc' növénynévvel (Kir. 56; Kozm. 358) < *пуны* 'kutyá' → (41), *сутэр* 'ribizli' → (51).
- (48) **Schu Pu** 'Viburnum opulus' (Beytr. 2/150/358): *šu-pu* 'wasserholunder' (Wied. 532), 'kányafa, kányabangita, laptarózsa / калина / massholderbaum, wasserholunder, hirschholder, kalinkenbaum' (Munk. 495), 'koiranheisipuu / Schneeballstrauch' (Wichm. 250a), *шуну* 'калина' (Vahr. 510; Kir. 783), 'kányafa, kánya bangita' (Kozm. 487), 'heisipuu' (MDS 621) | *pu* / *ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (49) **Set Lampu** 'Rhamnus frangula' (Beytr. 2/134/260): *сьöd льӧмпу* 'крушина' (Vahr. 267, 403; Kir. 621), 'varjútövis; kutyabenge' (Kozm. 394) | *šöd* 'schwarz' (Wied. 526), *šöd* 'fekete / schwarz' (Munk. 463), *šöd, šöd* 'schwarz, dunkel' (Wichm. 232a), *šöd, šöd* 'fekete, sötét' (Csúcs 138), *сьöd* 'чёрный, тёмный' (Vahr. 402; Kir. 621), 'fekete, sötét' (Kozm. 394), 'musta, tumma' (MDS 463) → (213) | *l'om, l'öm / льӧм* 'zelnice; Traubenkirsche; черёмуха' → (29, 41) | *pu* / *ny* 'fa; дерево, Baum' → (10).
- (50) **Sufu Pu** 'Juniperus communis' (Beytr. 2/268/1121): *susu-pu* 'Wachholder' (Wied. 528), *susi-pu* 'borókafenyő, gyalogfenyő / можжевельник / wachholderstrauch' (Munk. 433), *susi-pu* 'можжевельник / Wachholder' (Wichm. 228a), *süsŕpu* 'boróka' (Csúcs 137), *сусыту* 'можжевельник' (Vahr. 400; Kir. 617), 'borókafenyő' (Kozm. 391), 'kataja' (MDS 460) | *pu* / *ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).

- (51) **Sutir Pu** 'Ribes nigrum' (Beytr. 2/135/265), **Sutur Pu** 'Ribes rubrum' (Beytr. 2/134/263): *suter* 'Johannisbeere' (Wied. 528), *sutär-pu* 'ribiszke-cserje / johannisbeere-strauch' (Munk. 433), *suter-pu* 'Johannisbeerstrauch' (Wichm. 228a), *сутэр ну* 'смородина' (Vahr. 401; Kir. 618), 'ribizlibokor' (Kozm. 392), 'herukka(pensas), viinimarja(pensas)' (MDS 460) | *pu* / *ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (52) **Syeri Pu** 'Sambucus racemosa' (Beytr. 2/151/361): *sery-pu* 'Steinmispel' (Wied. 524), *seri-pu* 'bodzafa / бузина / hollunderbaum, flieder' (Munk. 452), *seri-pu* 'бузина / Holunder' (Wichm. 231b), *серыпу* 'бузина' (Vahr. 387; Kir. 594), '(fürtös, fekete) bodza' (Kozm. 378), 'selja, saksanheisi' (MDS 434) | *sery* 'Spule, Spulrolle' (Wied. 524), *séri* 'csév, csörlöcséve / цевка, шпультка / spule, wefelspule, spulrolle' (Munk. 452), *seri-* 'Weber-spule, Spulrolle' (Wichm. 231b), *серы* 'шпультка, цевка' (Vahr. 387; Kir. 594), 'orsó, spulni, cséve' (Kozm. 378), 'puola, käämi' (MDS 434) | *pu* / *ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).
- (53) **Tamak, Tamek** 'Toback' (Beytr. 1/154), *Tamakъ, Tamekъ* (Полное 6: 188–189): *tamak, temak* 'Tabak' (Wied. 534), *tamak* 'dohány / rauchtabak' (Munk. 344), 'Tabak' (Wichm. 256a), *тамак* 'табак' (Vahr. 411; Kir. 635), 'dohány' (Kozm. 406), 'tupakka' (MDS 478).
- (54) **Tipi** 'Quercus robur' (Beytr. 2/256/1082): *тыпу-пу* 'Eiche' (Wied. 544), *tipi* 'tölgy / дубъ / eiche' (Munk. 352), *tipi* 'Eiche, Eichenholz' (Wichm. 262a), *tipi* 'tölgy' (Csúcs 140), *тыты* 'дуб' (Vahr. 434; Kir. 670), 'tölgy' (Kozm. 429), 'tammi' (MDS 496).
- (55) **Tubulgah** 'Spiraea crenata' (Beytr. 2/190/574): *tubélgé, tubalgé* 'bajnóca-cserje / таволожка / spierstrauch' (Munk. 382), *tubilgi* 'kuusain / жимолость / Geissblatt, Heckenkirsche' (Wichm. 266b), *тубылгы* 'таволга; нагайка, плеть, плётка' (Vahr. 425; Kir. 656), 'réti legyezőfü, legyezőbajnóca; lonc' (Kozm. 418). Ld. még a vele egy szócikkben szereplő *tutfch* szót → (56).
- (56) **Tutfch** 'Spiraea crenata' (Beytr. 2/190/574): *tuž, tuž* 'szakálás bajnóca / лабазникъ / sumpfspierstaude' (Munk. 374), *tuž, tudž* 'лабазник (трава) / Spierstaude' (Wichm. 270b), *тузь* 'тавольга, лабазник' (Vahr. 426; Kir. 658), 'réti legyezőfü, legyezőbajnóca' (Kozm. 420), 'angervo' (MDS 489). Ld. még a vele egy szócikkben szereplő *tubulgah* szót → (55).
- (57) **Ulma Pu** 'Pyrus malus' (Beytr. 2/189/569): *ulmo* 'Apfel' (Wied. 546), *ulmo-pu* 'almafa / apfelbaum' (Munk. 108), *улмо-пу* 'Apfelbaum' (Wichm. 297a), *ултору* 'almafa' (Csúcs 142), *улмону* 'яблоня' (Vahr. 448; Kir. 692), 'almafa' (Kozm. 441), 'omenapu' (MDS 509) | *pu* / *ny* 'fa; Baum; дерево' → (10).

- (58) *Utroffi? Urosi?* 'Cochlearia Armoracia [torma]' (Beytr. 2/214/751). Nem tudtam azonosítani a szót.
- (59) *Ufchman* 'Daucus carota' (Beytr. 2/145/321): *kušman* / *кушман* 'reték; редька; Rettich' → (18, 26). A répa megnevezése az udmurtban: *tšuž kušman* 'Möhre, gelbe rübe' (Wied. 492), *éuž kušman* 'murokrépa / морковь / möhre, gelbe rübe' (Munk. 297), *čуж кушман* 'морковь' (Vahr. 487; Kir. 751); 'sárgarépa' (Kozm. 471), 'porkkana' (MDS 579) < *éuž* / *чуж* 'gelb; жёлтый; sárga' → (212).
- (60) *Usgumu* 'Angelica sylvestris' (Beytr. 2/147/339): *uži-gumi* 'angyalfü, angyelika / коровка / engelwurz, brustwurz' (Munk. 89, 254), *uži-gumî* 'пикан (растёт в болоте), коровка / Engelwurz (Angelica)' (Wichm. 304b), *uzьыгумы* 'дягиль лесной' (Vahr. 444; Kir. 686), 'angyalgyökér, angyalfü' (Kozm. 438), 'vâinönputki, karhunputki' (MDS 504) | *gumi, gumu* 'Röhre, Flöte, Pfeife' (Wied. 476), *gumi* 'csöves növényi szár / дудка изъ травы / röhriger stengel, halm, rohrpfeife' (Munk. 254), *gumî* 'дудка, дудка травы; стебель / korsi, putki, pilli / röhriger Stengel der Pflanze, Stengel, Halm' (Wichm. 62b) *гумы* 'труба, трубка' (Vahr. 115; Kir. 172), 'csöves növényi szár' (Kozm. 98), 'putki, (ontto) varsi' (MDS 100).
- (61) *Ufy* 'Fragaria vesca' (Beytr. 2/192/588): *uzu* 'Erdbeere, Beere' (Wied. 549), *uzî* 'szamóca, földi eper / erdbeere' (Munk. 95), *uzî* 'Erdbeere' (Wichm. 304b), *uzî* 'szamóca' (Csúcs 143), *узы* 'земляника' (Vahr. 444; Kir. 685), 'erdei szamóca, földi eper' (Kozm. 437), 'metsämansikka' (MDS 504).
- (62) *Was* 'Spelt' (Beytr. 1/153), *Бась*²⁶ (Полное 6: 187): *važ* 'Spelt' (Wied. 551), *važ, važ* 'piros tönköly / полба / spelt, dinkel' (Munk. 641, 644), *važ* 'полба / Spelt, Dinkel' (Wichm. 312a), 'tönköly' (Csúcs 144), *вазь* 'полба' (Vahr. 67; Kir. 98), 'tönkölybúza' (Kozm. 56), 'speltivehnä' (MDS 51).

5.2. Udmurt állatnevek

- (63) *Almei* 'Cyprinus tinca [compó]' (Beytr. 3/428/27). Nem tudtam azonosítani a szót.
- (64) *Arlan* 'Glis cricetus' (Beytr. 3/303/28c): *arlan* 'Maulwurf' (Wied. 462), 'vakondok / кроťь / maulwurf' (Munk. 29), 'Maulwurf; Hamster' (Wichm. 8b), *арлан* 'хомяк' (Vahr. 32; Kir. 46), 'hörcsög; patkány; ürge; vakond' (Kozm. 29), 'hamsteri' (MDS 17).

²⁶ Тыепљасина szerint az orosz lejegyzés szókezdő *б*- betűje az udmurt dialektusokban előforduló [w] hangot jelöli (1965: 118); de ez egyszerű betűtűvésztés is lehet.

- (65) **Bodjano** 'Tetrao coturnix' (Beytr. 3/389/152): *bedeno* 'Wachtel' (Wied. 465), *bod'ono* 'fürj / перепелъ / wachtel' (Munk. 629), *bed'ono*, *bod'ono*, *böd'ono* 'Wachtel' (Wichm. 20a), *böd'ěno* 'перепел' (Vahr. 51; Kir. 75), 'fürj' (Kozm. 44), 'viiriäinen' (MDS 35).
- (66) **Bud/chim/chir** 'Mus rattus' (Beytr. 3/307/37): *badzim šir* 'Ratte' (Wied. 531). Összetett szó, az egyes elemek jelentése 'nagy + egér': *badzim*, *badžim*, *budzim*, *bydzim* 'gross' (Wied. 464), *badžin* 'nagy / gross' (Munk. 606), *badžim* 'gross' (Wichm. 14a), *badžim* 'nagy, hatalmas' (Csúcs 117), *бадзим* 'большой, крупный, огромный' (Vahr. 37; Kir. 54), 'nagy' (Kozm. 33), 'iso, suuri' (MDS 33) | *šir* 'Maus' (Wied. 531), *šir* 'egér / мышь' (Munk. 486), *šir* 'Maus' (Wichm. 247a), *шыр* 'мышь' (Vahr. 513; Kir. 787), 'egér' (Kozm. 488), 'hiiri' (MDS 625) → (108, 128). – Ez az összetétel Müller és Fischer szótárában is előfordul, Csúcs Sándor szerint „a 'patkány' jelentés a mai nyelvből és nyelvjárásból nem mutatható ki” (Csúcs 1983: 313).
- (67) **Bujarga** 'Glis marmota' (Beytr. 3/302/27): *buzara* 'görény / хорекъ / iltis' (Munk. 633).
- (68) **Datfcher** 'Falco milvus' (Beytr. 3/328/8): *dušes*, *dušes* 'Habicht' (Wied. 471), *dušas* 'ölyv, héja; karvaly / ястребъ / habicht; sperberfalke' (Munk. 404), *dušes* 'Habicht' (Wichm. 41b), 'ölyv; héja' (Csúcs 121), *дууес* 'ястреб, коршун' (Vahr. 130; Kir. 193), 'héja; holló; kánya' (Kozm. 110), 'haukka, haarahaukka' (MDS 117).
- (69) **Drunt/chi** 'Vespa crabro' (Beytr. 3/438/24): *dröntsi*, *dryntsi*, *durynsi* 'Wespe' (Wied. 470), *duriñči* 'darázs / oca / wespe' (Munk. 408), 'darázs' (Csúcs 121), *duriñtši* 'Wespe' (Wichm. 40a), *дурунчу* 'oca' (Vahr. 129; Kir. 191), 'darázs' (Kozm. 109), 'ampiainen' (MDS 116).
- (70) **Djirfi** 'Canis vulpes' (Beytr. 3/324/66): *dzizi*, *dutsy*, *zizi*, *dzitsi*, *dzitši*, *džutsu* 'Fuchs' (Wied. 472), *žiči*, *žüči*, *žučě*, *d'učě* 'róka / fuchs' (Munk. 335, 336, 337), *d'žitši*, *d'žitši* 'Fuchs' (Wichm. 48a), *žiči*, *d'učě* 'róka' (Csúcs 119, 121), *žучы* 'лиса' (Vahr. 162; Kir. 242), 'róka' (Kozm. 139), 'kettu' (MDS 159).
- (71) **Djadi** 'Anas anser' (Beytr. 3/344/60): *džadžeg*, *džadžeg*, *džadžek* 'Gans' (Wied. 471), *žadžäg*, *žadžäg* 'lúd / gans' (Munk. 330), *džadžeg*, *djadžjeg* 'Gans' (Wichm. 46b), *žadžek* 'liba' (Csúcs 119), *žadžeg* 'гусь' (Vahr. 158; Kir. 236), 'liba, lúd' (Kozm. 136), 'hanhi' (MDS 156).
- (72) **Djorgli** 'Fringilla domestica' (Beytr. 3/401/193): *džorgyli*, *žorgyli*, *d'orgyli* 'Sperling' (Wied. 472), *žol'giri*, *žorgiri* 'veréb / воробей / sperling' (Munk. 336), *džol'góri*, *džorgil'i*, *d'zorgli* 'Sperling' (Wichm. 48b), *žol'gōri* (Csúcs

- 120), *зольгыри* 'воробей' (Vahr. 162; Kir. 243), 'veréb' (Kozm. 140), 'varpunen' (MDS 159).
- (73) **Dukja** 'Tetrao urogallus' (Beytr. 3/387/145): *dukja* 'Auerhahn, Birkhahn' (Wied. 471), *dukt'a, dukja* 'fajdkakas / глухарь / auerhahn' (Munk. 402), *dukja* 'Auerhahn' (Wichm. 38b), *дукья* 'глухарь' (Vahr. 127; Kir. 189), 'süketfajd' (Kozm. 107), 'metso' (MDS 114).
- (74) **Dygdye** 'Columba oenas' (Beytr. 3/391/154): *dydyk* 'Taube' (Wied. 471), *dīdik* 'galamb / taube' (Munk. 393), *dīdīk* 'Taube' (Wichm. 33b), *дыды, дыдык* 'голубь, голубка' (Vahr. 131; Kir. 194), *дыдык* 'galamb' (Kozm. 111), 'кyyhkynen' (MDS 118).
- (75) **Gurpan** 'Ardea nigra' (Beytr. 3/365/104): *gur-pum, gur-puŋ* 'цапля, аист / Reiher, Storch' (Wichm. 63b). Vö. *gurlai* 'Reiher' (Wied. 476), *gurlaj* 'gém / reiher (ardea)', *гурлау* 'цапля' (Vahr. 416; Kir. 173), 'kócsag, gém' (Kozm. 99).
- (76) **Gurketfch** 'Ziegen' (Beytr. 1/155), *Гурткеишъ* (Полное 6: 190): *гурт кеч* 'коза' (Vahr. 117; Kir. 173), 'házi kecske' (Kozm. 100) | *gurt* 'Wohnplatz, Haus, dorf' (Wied. 476), 'lakás, lakóhely; falu / wohnplatz; dorf' (Munk. 256), 'Dorf' (Wichm. 64a), 'falu' (Csúcs 123), *гурт* 'деревня; дом, домашний' (Vahr. 117; Kir. 173), 'falu; lakás, lakóhely, otthon' (Kozm. 100), *гурт* 'kylä, koti' (MDS 101) | *kets* 'Ziegenbock' (Wied. 486), *keč* 'kecske / ziege' (Munk. 139, 256), *keš, keš* 'Ziege' (Wichm. 100b), *кеч* 'коза' (Vahr. 196; Kir. 296), 'kecske' (Kozm. 180), 'vuohi' (MDS 198).²⁷
- (77) **Iŋchi** 'Schaaf' (Beytr. 1/155), *Ииш* (Полное 6: 189): *yž* 'Schaf' (Wied. 558), *iž* 'juh / schaf' (Munk. 43), *iž* 'Schaf' (Wichm. 72b), *ыж* 'овца' (Vahr. 514; Kir. 790), 'juh, birka' (Kozm. 490), 'lammas' (MDS 628) → (184).
- (78) **Iskal** 'Kuh' (Beytr. 1/154), *Искаль* (Полное 6: 189): *yskal (iskal), skal* 'Kuh' (Wied. 558), *iskal, sikal* 'tehén / kuh' (Munk. 49, 421), *iskal, skal* 'Kuh' (Wichm. 67b, 223b), *искал, скал* 'корова' (Vahr. 170, 392; Kir. 256, 604), 'tehén' (Kozm. 148, 384), 'lehmä' (MDS 168, 443) → (180).
- (79) **Joritfch** 'Perca cernua' (Beytr. 3/422/7): *joryš* 'Kaulbarsch' (Wied. 480), *joriš* 'serinc / raspel' (Munk. 276), *jorš* 'ерш / kiiski / Kaulbarsch' (Wichm. 81a), *эриш, эрыш* 'эрш' (Vahr. 138; Kir. 205), *эрыж, эрыш* 'vágó durbins' (Kozm. 118), *эриш* 'kiiski' (MDS 128).
- (80) **Jurmey** 'Mustela nivalis' (Beytr. 3/318/59): *jurmäk* 'menyét / ласочка / wiesel' (Munk. 287), *jurmeg, d'urtek* 'Wiesel' (Wichm. 84b), *юрмег*

²⁷ A 'kecske' és a 'nyúl' jelentésű szó az udmurtban egybeesik. Ld. még a (92) szócikket.

- 'ласка' (Vahr. 533; Kir. 817), 'menyét; hermelin' (Kozm. 502), 'lumikko' (MDS 657).
- (81) **Jus** 'Anas cygnus' (Beytr. 3/339/54): *juś* 'Schwan' (Wied. 482), 'hattyú / лебедь / schwan' (Munk. 283), 'Schwan' (Wichm. 85a), 'hattyú' (Csúcs 124), *юсь* 'лебедь' (Vahr. 535; Kir. 819), 'hattyú' (Kozm. 503), 'joutsen' (MDS 658). Ugyanebben a szócikkben szerepel a *koten* adat is → (90).
- (82) **Jufch** 'Perca fluviatilis' (Beytr. 3/421/4): *juš* 'Barsch' (Wied. 482), 'sügerhal / окунь / barsch' (Munk. 283), 'Barsch' (Wichm. 85a), *юш* 'окунь' (Vahr. 535; Kir. 819), 'süger' (Kozm. 503), 'ahven' (MDS 658).
- (83) **Kika** 'Corvus corax' (Beytr. 3/335/30): *kiky* 'Kuckuck' (Wied. 486), *kiki, kiki* (Munk. 170, 201), *kiki, kiko, kiku* 'Kuckuck' (Wichm. 105a), *kiki* 'kakukk' (Csúcs 126), *кикы* 'кукушка' (Vahr. 198; Kir. 301), 'kakukk' (Kozm. 184), 'käki' (MDS 200). A *kika* tévedésből kerülhetett ebbe a címszóba, ld. a következő szócikket.
- (84) **Kirnuſch** 'Corvus corax' (Beytr. 3/335/30): *kyrnyš* 'Rabe' (Wied. 496), *kirnīš, kīrnīš* 'holló / воронь / rabe' (Munk. 168), *kīrnīž* 'Rabe' (Wichm. 115a), *kāmž* 'holló' (Csúcs 127), *кырныж* 'ворон' (Vahr. 245; Kir. 378), 'holló' (Kozm. 243), 'korppi, kaarne' (MDS 253).
- (85) **Kion, Kijon** 'Canis lupus' (Beytr. 3/322/65): *kion* 'Wolf' (Wied. 486), 'farkas / wolf' (Munk. 170), *kijon, kion* 'Wolf' (Wichm. 105a), *kijon* 'farkas' (Csúcs 126), *кион* 'волк' (Vahr. 199; Kir. 302), 'farkas' (Kozm. 185), 'susi' (MDS 201).
- (86) **Koje** 'Cervus alces' (Beytr. 3/295/18): *koik* 'Elen' (Wied. 487), *kojik* 'jávorszarvas / лось / elentier' (Munk. 177), *kojik, kojik* 'Elentier' (Wichm. 119b), *койык* 'лось' (Vahr. 204; Kir. 310), 'jávorszarvas' (Kozm. 191), 'hirvi' (MDS 206). Ugyanebben a szócikkben szerepel a *pufche* is → (102).
- (87) **Kola** 'Ardea cinerea [szürke gém]' és 'Ardea major [kócsag]' (Beytr. 3/361/99, 100). Nem tudtam azonosítani a szót.
- (88) **Koni** 'Sciurus vulgaris' (Beytr. 3/311/46): *koni (koñy)* 'Eichhörnchen' (Wied. 487), *koñi* 'evet, mókus / белка / Eichhörnchen' (Munk. 185), 'mókus' (Csúcs 127), *koñi* 'Eichhörnchen' (Wichm. 120b), *коңы* 'белка, векша' (Vahr. 209; Kir. 317), 'mókus' (Kozm. 194), 'orava' (MDS 211).
- (89) **Koras** 'Cyprinus caraffias' (Beytr. 3/429/28): *karaka* 'karausche' (Wied. 483), 'kárászhal / карась / karausche' (Munk. 133), *karaka, karas* 'Karausche' (Wichm. 90b), *карака, карась* 'карась' (Vahr. 186; Kir. 281, 282), 'kárász' (Kozm. 167, 168), 'ruutana' (MDS 187).
- (90) **Koten** 'Anas cygnus' (Beytr. 3/339/54). Ez manysi szó, vö. *χάτᾶν* 'hattyú / Schwan' (Munkácsi – Kálmán 114b). Ugyanebben a szócikkben Falck a *kotin* alakot is megadja. Ugyanitt szerepel az udmurt *jus* adat is → (81).

- (91) **Kuwaka** 'Corvus cornix' (Beytr. 3/335/33): *kvaka* (*kuaka*) 'Krähe' (Wied. 493), *kwaka* 'varjú / ворона / krähe' (Munk. 230), *kyaka* 'Krähe' (Wichm. 140a), *kyaka* 'ворона' (Vahr. 220; Kir. 335), 'kormos varjú' (Kozm. 209), 'varis' (MDS 224).
- (92) **Ladketſch** 'Lepus alpinus' (Beytr. 3/298/23b): *lud-kets* 'Hase' (Wied. 486), *lud-keč* 'nyúl / hase' (Munk. 139, 747), *lud-keš* 'Hase' (Wichm. 101a), *lud-keč* 'nyúl' (Csúcs 130), *луд кеч* 'заяц' (Vahr. 261; Kir. 401), 'vadnyúl' (Kozm. 259), 'jänis' (MDS 271) | *lud* 'Feld; wild' (Wied. 499; Wichm. 147b), 'mező, szántóföld / feld, ackerfeld' (Munk. 746), 'Feld; wild' (Wichm. 147b), 'mező' (Csúcs 130), *луд* 'поле; дикий' (Vahr. 261; Kir. 401), 'mező; vad-' (Kozm. 259), 'pelto; villi' (MDS 271) | *keč* 'nyúl / hase' (Munk. 139), *keš*, *keš* 'Hase' (Wichm. 100b), *keč* 'nyúl' (Csúcs 125), *кеч* 'заяц' (Vahr. 196; Kir. 296), 'nyúl' (Kozm. 151), 'jänis' (MDS 198).
- (93) **Ludſch** 'Aranea diadema' (Beytr. 3/443/39): *luž* 'Breme, Pferdefliege' (Wied. 500), *луž*, *луž* 'dongólégy, lólégy, bögöly / пауть / breme, bremse, pferdefliege' (Munk. 746), *луž*, *лудž* 'овод, паут, слепень / iso, musta hevospaarma / Bremse' (Wichm. 149b), *лузь* 'слепень, овод' (Vahr. 261; Kir. 402), 'bögöly' (Kozm. 259), 'parma, kiiliäinen' (MDS 271).
- (94) **Montey** 'Acarus siro [atka]' (Beytr. 3/441/37). Összetett szó, az utótag: *tej* 'tetű; Laus; вошь' → (115). Lehet, hogy téves lejegyzés, Wiedemann (535) és Wichmann (151b) adatol egy *l'om-tej* 'Zecke'; *l'em-tej*, *l'em-tej* 'клещ, Zecke, Milbe' összetételt. Ennek szó szerinti jelentése 'zelnice + tetű', az előtagot ld. → (19).
- (95) **Mufch** 'Apis mellifera' (Beytr. 3/438/26): *muš* 'Biene' (Wied. 504), *muš*, *müs* 'méh / пчела / biene' (Munk. 723), *muš* 'Biene' (Wichm. 166b), 'méh' (Csúcs 132), *муш* 'пчела' (Vahr. 288; Kir. 445), 'méh' (Kozm. 287), 'mehiläinen' (MDS 303) → (189).
- (96) **Nalim** 'Gadus lota' (Beytr. 3/421/1): *nalim* 'Quappe' (Wied. 505), *nalim* 'menyhal / налирь / quappe' (Munk. 510), *nal'im*, *nal'im* 'налим / Aal-quappe' (Wichm. 168a, 175a), *налим* 'налим' (Vahr. 294; Kir. 455), *налым* 'folyami menyhal' (Kozm. 293), 'made' (MDS 310).
- (97) **Nalu** 'Coluber berus [vipera]' (Beytr. 3/413/12). Nem tudtam azonosítani a szót.
- (98) **Nymy** 'Culex ripiens' (Beytr. 3/439/31): *нуму* 'Mücke' (Wied. 508), *nimī* 'szúnyog / комарь / mücke' (Munk. 513), *nīmī* 'Mücke' (Wichm. 169b), *нымы* 'комар, мошка' (Vahr. 306; Kir. 473), 'szúnyog, muslinca' (Kozm. 304), 'hyttynen, sääski; mäkärä(inen)' (MDS 327).

- (99) *Ojch* 'Bulle' (Beytr. 1/154), *Ouъ* (Полное 6: 189): *oš* 'Ochs' (Wied. 510), 'ökör; bika / ochs; stier' (Munk. 68), 'Ochse, Stier, El' (Wichm. 185b), *ou* 'бык' (Vahr. 324; Kir. 500), 'bika' (Kozm. 321), 'sonni, härkä' (MDS 355) → (182).
- (100) *Ojipul* 'Salmo thymallus [pénzes pér]' (Beytr. 3/427/21). Nem tudtam azonosítani.
- (101) *Poski* 'Hirundo rustica' (Beytr. 3/409/218): *pošky* 'Schwalbe, Uferschwalbe' (Wied. 516), *poški, poški* 'fecske / ласточка / schwalbe' (Munk. 577), *poški, peški* 'Schwalbe' (Wichm. 205b), *pösky* 'стриж; ласточка' (Vahr. 355; Kir. 546), 'fecske' (Kozm. 350), 'tervapääsky' (MDS 391).
- (102) *Potfchei* 'Cervus elaphus' (Beytr. 3/296/19), *Pufche* 'Cervus alces' (Beytr. 3/295/18), *Putfche* 'Cervus tarandus' (Beytr. 3/297/20): *pužej* 'Rentier' (Wied. 520), *pužej, pužej* 'rénszarvas / олень / rentier' (Munk. 592), *pužej* 'Rentier' (Wichm. 215a), *пужеу* 'олень; лось' (Vahr. 361; Kir. 553), 'rénszarvas; jávorszarvas' (Kozm. 352), 'reura; hirvi' (MDS 396). A -j elem képző, Fischernél is a ma már nem élő, képző nélküli alak szerepel (*pusche*) (Csúcs 1984: 65).
- (103) *Pulgo* 'Sciurus volans' (Beytr. 3/312/49): *pufo* 'fliegendes Eichhörnchen' (Wied. 518), 'evet, mokus (röpködő) / летяга / fliegendes eichhörnchen' (Munk. 601), 'летяга / siipiorava / Flughörnchen' (Wichm. 210b), *пулэ* 'белка' (Vahr. 363), 'белка-летяга; бурундук' (Kir. 556), 'mokus; kis repülőmokus; csíkosmokus, burunduk' (Kozm. 355), 'liito-orava' (MDS 399).
- (104) *Punu* 'Hund' (Beytr. 1/155), *Пуну* (Полное 6: 190): *punj / пуны* 'kutya; Hund; собака' → (41).
- (105) *Pydfch* 'Pulex irritans' (Beytr. 3/441/36): *pytš* 'Floh' (Wied. 521), *piě* 'bolha / блоха / floh' (Munk. 553), *pjtš* 'Floh' (Wichm. 201b), *пыč* 'блоха' (Vahr. 374; Kir. 573), 'bolha' (Kozm. 368), 'kirppu' (MDS 416).
- (106) *Quadfch* 'Rallus crex' (Beytr. 3/384/141): *kvaži* (*kuaži*) 'Schnarrwachtel' (Wied. 494), *kvaži* 'harismadár / коростель / wachtelkönig, wiesenschnarrer' (Munk. 233), *kuaži* 'коростель / Wachtelkönig' (Wichm. 142b), *куажы* 'коростель, дергач' (Vahr. 220; Kir. 335), 'haris' (Kozm. 208), 'ruisrääkkä' (MDS 223).
- (107) *Schabar* 'Cyprinus rutilus' (Beytr. 3/429/33): *tsibak, tsabak* 'Rothauge' (Wied. 538), *čabak* 'vörösszármú ponty; 'vörösszemű koncér / сорoga / rotflössige, kleine karpfenart; rotauge' (Munk. 309), *tšabak, tšabak* 'Plötze, Rotauge' (Wichm. 277a), *чабак* 'плотва, сорoga' (Vahr. 464; Kir. 715), 'vörösszármú koncér' (Kozm. 452), 'särki' (MDS 530).

- (108) **Schir** 'Mus musculus' (Beytr. 3/308/40): *sir* / *шыр* 'egér; Maus; мышь' → (66, 128).
- (109) **Schjala** 'Tetrao perdix' (Beytr. 3/389/151): *śala* 'Haselhuhn' (Wied. 523), 'császármadár / рябчикъ / haselhuhn' (Munk. 448), 'Haselhuhn' (Wichm. 229), *śala* 'рябчик' (Vahr. 408; Kir. 630), 'császármadár, császárfaajd' (Kozm. 402), '(metsä)pyu' (MDS 474).
- (110) **Schufch** 'Loxia pirrhula' (Beytr. 3/396/176): *śuši* '(ein vogel)' (Wied. 533), *śuši* 'gáborjászarka, tövisszúró gébics / зулань / neuntödter' (Munk. 500), *śuši* 'снегирь / Gimpel, Blutfink' (Wichm. 254a), *шушы* 'снегирь' (Vahr. 511; Kir. 784), 'pirók, süvöltő' (Kozm. 487), 'puna-tulkku' (MDS 622).
- (111) **Sioer** 'Mustela martes' (Beytr. 3/313/53): *sor* 'Marder' (Wied. 526), *śor* 'nyestmenyét, nyest / куница / marder' (Munk. 463), 'куница / Marder' (Wichm. 237a), *śep* 'куница' (Vahr. 387; Kir. 595), 'nyest' (Kozm. 378), 'näätä' (MDS 434).
- (112) **Stor** 'Mustela zibellina' (Beytr. 3/315/56). Valószínűleg hibás lejegyzés, ld. az előző szócikket.
- (113) **Takah** Bock' (Beytr. 1/155), *Такахъ* (Полное 6: 189): *taka* (*taga*) 'Widder' (Wied. 534), *taka* 'kos / widder' (Munk. 339), 'oinas / баран / Hammel, Widder' (Wichm. 256a), 'kos' (Csúcs 140), *taka* 'баран' (Vahr. 410; Kir. 633), 'kos' (Kozm. 405), 'pässi, uroslammas' (MDS 477) → (185).
- (114) **Tarakan** 'Blatta orientalis' (Beytr. 3/434/12): *tarakan* 'Schabe' (Wied. 534), 'keleti csótán / schabe, blatte' (Munk. 345), 'Schabe, Schwabe' (Wichm. 256b), *таракан* 'таракан' (Vahr. 412; Kir. 636), 'csótány' (Kozm. 406), 'torakka' (MDS 479).
- (115) **Tey** 'Pediculus humanus' (Beytr. 3/440/34): *tej* 'Laus' (Wied. 535), *täj* 'tetű / laus' (Munk. 347), *tej* 'Laus' (Wichm. 257b), *тэй* 'вошь' (Vahr. 438; Kir. 675), 'tetű' (Kozm. 432), 'täi' (MDS 498).
- (116) **Tfchanga** 'Corvus monedula' (Beytr. 3/335/34): *tšana* 'Dohle' (Wied. 540), *ěaña, čaña, čana* 'csóka / галка / dohle' (Munk. 288, 308), *tšana, tšaŋa* 'галка / Dohle' (Wichm. 272a), *čana* 'галка' (Vahr. 483; Kir. 745), 'csóka' (Kozm. 467), 'naakka' (MDS 571).
- (117) **Tfchopug** 'Esox lucius' (Beytr. 3/427/23): *tsipei* 'Hecht' (Wied. 538), *čipej* 'csuka / щука / hecht' (Munk. 320), *tšipej, tšipej* 'щука / Hecht' (Wichm. 285b), *чупей* 'щука' (Vahr. 475; Kir. 732), 'csuka' (Kozm. 461), 'hauki' (MDS 555).
- (118) **Tfchufat, Tfchushjan** 'Erinaceus europaeus' (Beytr. 3/288/8): *tśušjal* 'igel' (Wied. 539), *ěušjal, čušta, śušjal* 'tövises disznó, sündisznó / еж /

- igel' (Munk. 297), *tšušjal* 'ëж / Igel' (Wichm. 276b), *čyuyšjal* 'ëж' (Vahr. 489; Kir. 753), 'sün' (Kozm. 473), 'siili' (MDS 581).
- (119) *T/chu/ch Myr* 'Mustela erminea' (Beytr. 3/316/58): *tšöžmer* 'Wiesel, Hermelin' (Wied. 539), *čöžmär, ěöžmär* 'hölgymenyét / hermelin' (Munk. 325), *tšežmer, tšöžmer, tšöžmer* 'горноста́й / Hermelin' (Wichm. 273a), *čöžmer* 'горноста́й' (Vahr. 487; Kir. 750), 'hermelin' (Kozm. 470), 'kärppä' (MDS 578).
- (120) *T/fai* 'Lutra minor' (Beytr. 3/313/52): *tšaj, tšajy* 'Sumpotter' (Wied. 537), *čajī* 'egy vidrafaj / eine art otter; sumpfotter' (Munk. 306), *tšajī, tšajj, tšaj* 'норка / Nerz, Sumpfotter' (Wichm. 278b), *čajы* 'норка' (Vahr. 466; Kir. 717), 'európai nyérc, vidranyest, vidramenyét' (Kozm. 454), 'vesikko, tuhkuri; minkki' (MDS 525).
- (121) *Tun* 'Ardea grus' (Beytr. 3/360/97): *turi* 'Kranich' (Wied. 543), 'daru, журавль / kranich' (Munk. 385), 'daru' (Csúcs 141), *turi, tuři* 'журавль / Kranich' (Wichm. 269b), *тури* 'журавль' (Vahr. 430; Kir. 664), 'daru' (Kozm. 424), 'kurki' (MDS 493).
- (122) *Tur* 'Tetrao tetrix' (Beytr. 3/387/146): *tur* 'Birkhuhn' (Wied. 543), 'nyírfajd / тетерев / birkhuhn, birkhahn' (Munk. 383), 'тетерев / Birkhuhn, Birkhahn' (Wichm. 268b), *тур* 'тетерев' (Vahr. 430; Kir. 663), 'nyírfajd' (Kozm. 423), 'teeri' (MDS 493).
- (123) *Uju* 'Strix bubo' (Beytr. 3/332/21): *ujsy* 'Eule' (Wied. 546), *ujsi* 'bagoly / eule' (Munk. 86), *уйсы* 'неясыть, сова' (Vahr. 445; Kir. 687), 'nagy fülesbagoly, uhu' (Kozm. 439), 'pöllö' (MDS 505), *ld. még ugyi* 'bagoly' (Kozm. 435) | *uj* 'Nacht', *uj* 'éjszaka, éj / nacht' (Munk. 84), *uj* 'Nacht' (Wichm. 292a), *yü* 'ночь' (Vahr. 444; Kir. 686), *yü* 'éjszaka' (Kozm. 438), 'yö' (MDS 505).
- (124) *Ulofcho* 'Pferde' (Beytr. 1/154), *Улошо* (Полное 6: 189): *ulošo* 'Wallach' (Wied. 547; Wichm. 297a), 'herélt ló / wallach' (Munk. 106), *улошо* 'мерин' (Vahr. 448; Kir. 692), 'herélt ló' (Kozm. 442), 'ruuna, valakka' (MDS 509) → (179).
- (125) *Urba* 'Cimex lectularius' (Beytr. 3/436/17): *urbo* 'Wanze' (Wied. 547; Wichm. 298b), 'büdös féreg, poloska / wanze' (Munk. 114), *урбо* 'клоп' (Vahr. 452; Kir. 697), 'poloska' (Kozm. 444), 'lude, lutikka' (MDS 514).
- (126) *Urdo* 'Sciurus striatus' (Beytr. 3/311/47): *urdo* 'gestreiftes Eichhörnchen' (Wied. 547; Wichm. 199a), 'csíkos evet / бурундук / gestreiftes eichhörnchen' (Munk. 114), *урдо* 'бурундук' (Vahr. 452; Kir. 698), 'óvilági csíkos mókus, burunduk' (Kozm. 445), 'siperianmaaorava' (MDS 515).
- (127) *Uwad* 'Lutra vulgaris' (Beytr. 3/313/51): *vad* 'Fischotter' (Wied. 549), *wad* 'vidra / выдра / fischotter' (Munk. 643), *үад, vad* 'выдра / Otter'

- (Wichm. 305b), *вад* 'выдра' (Vahr. 66; Kir. 96), 'vidra; hód' (Kozm. 455), 'saukko; majava' (MDS 49).
- (128) *Wufchin* 'Mus amphibius' (Beytr. 3/308/38): *вушыр* 'водная крыса, нутрия' (Vahr. 99; Kir. 147), 'vízi patkány; nutria; rézsmarocok' (Kozm. 84), 'vesimyyrä' (MDS 82). Összetett szó, jelentése 'vízi egér': *vu* 'Wasser, Saft' (Wied. 555), 'vív / wasser' (Munk. 689), 'Wasser; Fluss' (Wichm. 326b), 'vív' (Csúcs 146), *øy* 'вода' (Vahr. 96; Kir. 141), 'vív' (Kozm. 79), 'vesi' (MDS 78) | *sír* 'egér; Maus; мышь' → (66, 108).

5.3. A szójegyzék szavai

A Beyträge 3. kötetének 467–475. oldalain, a hantikról szóló leíráshoz csatolva olvasható egy négynyelvű, finn–mari–udmurt–hanti szójegyzék.²⁸ Írásbeliség híján Falck ezeket a nyelvi adatokat hallás után jegyezte le. Georgi lábjegyzetéből megtudjuk, hogy a finn anyagot ő csatolta a szójegyzékhez az összehasonlítás érdekében, az nem szerepelt Falck eredeti anyagában. Georgi egy Oreus nevű tanácsost, korábbi moszkvai orvost kért meg a finn anyag összeállítására, aki egy lelkész és egy diák segítségével készítette el a szógyűjteményt.

A szólista 203 német címszót tartalmaz. A finn rész két adat híján teljes, emellett 67 mari, 86 udmurt, 107 hanti tétel szerepel benne, ezek főként számnevek, névmások, természeti jelenségek, növény- és állatnevek.

A 18. századi szógyűjtések fontosságára G. W. Leibniz hívta fel a figyelmet. Szerinte az őstörténetet a nyelveken keresztül lehet leginkább megismerni, ennek érdekében már I. Péter cárt is arra biztatta, hogy próbáljon meg országa minél több nyelvéből anyagot gyűjtetni. Leibniz úgy vélte, hogy a cári birodalom nyelveinek megismerésére, összehasonlítására a kötött, minden nyelven ugyanazt jelentő szövegek, a Miatyánk, a Hiszekegy és a Tízparancsolat szövege a legalkalmasabb. Ezek azonban az adott nyelvet nem ismerő gyűjtőknek nehezen értelmezhető, túlságosan elvont szövegeknek bizonyultak, ráadásul a pogány népek nem tudták a keresztény fogalmakat megnevezni – javarészüik csak jóval a ke-

²⁸ Falck a marit és az udmurtot finn(ugor) eredetűnek tartja, de a hantiról nem tud biztos véleményt mondani. A hantit, írja, egyes történészek a „finn törzsek” közé sorolják, mások azonban kétségbe vonják ezt. A kérdésben Falck az általa gyűjtött szóanyag alapján sem foglalt állást.

reszténység felvétele után, általában a 18. század végére jutott el oda, hogy elkészültek a Miatyánk-fordítások.

Emiatt a korai gyűjtők inkább az alapszókincs elemeit igyekeztek összeszedni. Már ez az elv mutatkozik meg Ph. J. von Strahlenberg²⁹ 1730-ban megjelent szógyűjtésében, majd G. F. Müller, J. E. Fischer, V. Ny. Tatyiscsev,³⁰ H. L. C. Bacmeister³¹ módszerében és P. S. Pallas 200 nyelvű szótárának anyagában is. Ugyancsak tematikus alapon gyűjtött szókincset adtak közre az orenburgi expedíciók vezetői is.³²

Falck tematikus szójegyzékének legnagyobb csoportjai a számnevek (egyőtől tizenkettőig) és az állatnevek (ló, herélt ló, csödör, kanca, csikó, tehén, bika, ökör, borjú, juh, kos, bárány, méh, kutya). Kilenc testrésznev (kéz, láb, fej, orr, szem, fül, haj, férfi és női nemi szerv) és nyolc rokonságnév (férfi, nő, fiú, lány, apa, anya, fiútestvér, lánytestvér) kapott helyet a listán, ahol szerepelnek még étel- és anyagnevek (élelem, kenyér, só, tej, vaj, méz; viasz), időviszonyt kifejező szavak (év, hónap, nappal, éjszaka, ma, holnap, tegnap), színnevek (piros, fehér, sárga, fekete, kék), egyéb melléknevek (jó, rossz, gyors, sok, kevés), névmások (én, te, ő, enyém, tied, övé), természeti képződmények (víz, föld), valamint az isten, menny; ház, kemence; falu, város; sapka jelentésű szavak, illetve az eszik, iszik, utazik, hall jelentésű igék egyes szám első személyű udmurt alakjai – mindez meglehetősen összevisszaságban. Ez arra enged

²⁹ Svéd katonatiszt (1676–1747), aki az 1709-es poltavai csatában orosz hadifogságba esett. Tobolszki száműzetésében (1711–21) rengeteg történelmi, földrajzi, néprajzi és nyelvészeti anyagot gyűjtött, amit *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* [Európa és Ázsia északi és keleti része] c. könyvében adott közre. Ebben a finnugor és szamojéd népek leírása mellett rövid szójegyzékek is helyet kaptak.

³⁰ Orosz bányamérnök, geográfus, történész, kormányzó (1686–1750). Fő műve az *История Россiйская* [Oroszország története] (1768-ban). Nagy nyelvi adatgyűjtést kezdeményezett, kérdőíveket készített, fel akarta térképezni a birodalom nyelveit.

³¹ Német származású történész (1730–1806). A pétervári akadémiai gimnázium inspektora, államtanácsos. Levelezés útján több mint 100 nyelvből gyűjtött anyagot. Finnugor gyűjtéséről ld. Winkler 2020.

³² Pallas 53 szavas hanti–manysi–mordvin és 52 szavas déli szamojéd (kojbál, mator és karagasz) szójegyzéke; Lepjohin 50 szavas orosz–permják és 262 tételes orosz–komi szólistája; Georgi 263 szavas német–tunguz szógyűjtése; valamint Falck korábban említett másik szólistája 97 kazanyi tatár, 100 kirgiz, 34 buharai tatár és 185 kalmük szóval.

következtetni, hogy Falck gyűjtése ötletszerű volt, nem ismerte az elődök munkáit (és szinte biztosan nem ismerte G. F. Müllernek a részletesen kidolgozott gyűjtési elveit).³³

A szóanyag a következő elemeket tartalmazza (a szavakat a Falck/Georgi által közölt tematikus sorrendben adom meg):

- (129) *Odfe* 'Eins' (Beytr. 3/467): *odyg* 'eine' (Wied. 509), *odig* 'egy / ein' (Munk. 64), *odig* 'ein' (Wichm. 181b), 'egy' (Csúcs 133), *odüg* 'один' (Vahr. 317; Kir. 489), 'egy' (Koz. 315), 'yksi' (MDS 344).
- (130) *Kye* 'Zwey' (Beytr. 3/467): *kyk* 'zwei' (Wied. 494), *kik* 'kettő / zwei' (Munk. 147), *kjk* 'zwei' (Wichm. 109a), *kjk* 'kettő' (Csúcs 126), *кык* 'два' (Vahr. 239; Kir. 368), 'kettő' (Kozm. 236), 'kaksi' (MDS 246).
- (131) *Qin* 'Drey' (Beytr. 3/467): *kvín* (*kujín*) 'drei' (Wied. 494), *kwiń* 'három / drei' (Munk. 236), *kwiń*, *kuń* 'drei' (Wichm. 142b), *kwiń* 'három' (Csúcs 129), *куињь* 'три' (Vahr. 227; Kir. 347), 'három' (Kozm. 218), 'kolme' (MDS 234).
- (132) *Nil* 'Vier' (Beytr. 3/467): *nil* 'vier' (Wied. 506), *nil*, *nil* 'négy / vier' (Munk. 528, 530), *ńil*, *ńil*, *ńul* 'vier' (Wichm. 179a), *ńil* 'négy' (Csúcs 133), *нбыль* 'четыре' (Vahr. 309; Kir. 477), 'négy' (Kozm. 307), 'neljä' (MDS 331).
- (133) *Wit* 'Fünf' (Beytr. 3/467): *vit* 'fünf' (Wied. 553), 'öt / fünf' (Munk. 669), 'fünf' (Wichm. 317b), 'öt' (Csúcs 144), *вуть* 'пять' (Vahr. 84; Kir. 124), 'öt' (Kozm. 71), 'viisi' (MDS 68).
- (134) *Qat* 'Sechs' (Beytr. 3/468): *kvat* (*kuat*) 'sechs' (Wied. 494), *kwat* 'hat / sechs' (Munk. 232), 'hat' (Csúcs 129), *кѳат* 'sechs' (Wichm. 142a), *куать* 'шесть' (Vahr. 223; Kir. 340), 'hat' (Kozm. 213), 'kuusi' (MDS 228).

³³ Müller 1732-ben szerkesztett egy „instrukciós kézikönyvet”, amelyben részletesen leírta, hogyan s mit kell gyűjteni: az expedicionisták feladata az adott nép lakóterületének meghatározása, eredetük, történelmük, hitviláguk, szokásaik, öltözködésük, munkájuk leírása, nyelvi anyag gyűjtése. Müller alaposságára jellemző, hogy amikor betegsége miatt hazautazni kényszerült, az 1740-ben a felváltására a szibériai Szurgutba érkezett J. E. Fischernek egy 1287 pontból (!) álló gyűjtési instrukciót adott át. Ebben szerepelt egy szójegyzék-séma is: „словарь, по которому надлежит собирать материалы для языков и диалектов народов” [szótár, amely a népek nyelvi és nyelvjárási anyagai összegyűjtésének alapjául szolgál].

- (135) *Sifim* 'Sieben' (Beytr. 3/468): *sizim* 'sieben' (Wied. 526), *šizim*, *šizim* 'hét / sieben' (Munk. 456), *šizim* 'sieben' (Wichm. 236b), *šizim* 'hét' (Csúcs 138), *сизьым* 'семь' (Vahr. 388; Kir. 597), 'hét' (Kozm. 379), 'seitsemän' (MDS 436).
- (136) *Tas* 'Acht' (Beytr. 3/468): *tamys* 'acht' (Wied. 534), *tamis* 'nyolc / acht' (Munk. 409), *tamis* 'acht' (Wichm. 271a), *tamis* 'nyolc' (Csúcs 141), *тямыс* 'восемь' (Vahr. 440; Kir. 679), 'nyolc' (Kozm. 435), 'kahdeksan' (MDS 500). Meglehet, hogy Falck lejegyzése a *das* 'tíz' analógiás hatását tükrözi, ld. (138) szócikk.
- (137) *Ukmys* 'Neun' (Beytr. 3/468): *ukmys* 'neun' (Wied. 546), *ukmis* 'kilenc / neun' (Munk. 83), *uk-mîs* 'neun' (Wichm. 181b), *ukmis* 'kilenc' (Csúcs 142), *укмыс* 'девять' (Vahr. 445; Kir. 688), 'kilenc' (Kozm. 439), 'yhdeksän' (MDS 506).
- (138) *Das* 'Zehn' (Beytr. 3/468): *das* 'zehn' (Wied. 469; Wichm. 30b), 'tíz / zehn' (Munk. 388), 'tíz' (Csúcs 120), *ðac* 'десять' (Vahr. 121; Kir. 180), 'tíz' (Kozm. 104), 'kymmenen' (MDS 106).
- (139) *Das Odye* 'Elf' (Beytr. 3/468): *das-odig* 'elf' (Wichm. 30b), *ðac oðiz* 'одиннадцать' (Vahr. 121; Kir. 180).
- (140) *Das Gye* 'Zwölf' (Beytr. 3/468): *das-kik* 'tizenkettő / zwölf' (Munk. 388), *das-kîk* 'zwölf' (Wichm. 30b), *ðac kыk* 'двенадцать' (Vahr. 121; Kir. 180).
- (141) *Jumar* 'Gott' (Beytr. 3/469): *inmar* (*iinmar*) 'Gott' (Wied. 477), *inmar* 'a votják mythologia legfőbb alakja (= főisten), meg most isten a keresztyén vallás értelmében; ő a világ teremtője; az igazság és általában minden jó kútfeje / hauptgestalt der wotjakischen mythologie (= oberster gott), und nunmehr »gott« im sinne der christlichen religion' (Munk. 56), 'Gott' (Wichm. 65b), 'isten; Inmar (isten neve)' (Csúcs 123), *инмар* 'бог, господь' (Vahr. 168; Kir. 252), 'isten' (Kozm. 146), 'jumala' (MDS 166). – Elképzelhető, hogy a betűtévesztésben szerepet játszott az ugyanazon sorban szereplő finn (*Jumala*) és mari (*Juma*) alak.
- (142) *Jumar* 'Himmel' (Beytr. 3/469): *inmar* 'ég, menny / himmel' (Munk. 56), 'Himmel' (Wichm. 65b) → (141).
- (143) *Numal* 'Tag' (Beytr. 3/470): *numal* 'Tag' (Wied. 508), 'nap; tag' (Munk. 521), 'Tag' (Wichm. 173b), 'nap (időegység)' (Csúcs 133), *нунал* 'день' (Vahr. 305; Kir. 470), 'nap' (Kozm. 302), 'päivä' (MDS 325).
- (144) *Uy* 'Nacht' (Beytr. 3/470): *uj* / *yü* 'éj; Nacht; ночь' → (123).
- (145) *Wu* 'Wasser' (Beytr. 3/470): *vu* / *vy* 'víz; Wasser; вода' → (128).
- (146) *Mufjem* 'Erde' (Beytr. 3/470): *mužem* 'Erde, Land, Boden' (Wied. 504), 'föld / erde' (Munk. 723, 726), *muzjem*, *mužjem* 'Erde' (Wichm. 167b),

- 'föld' (Csúcs 132), *музьем* 'земля' (Vahr. 286; Kir. 440), 'föld' (Kozm. 284), 'maa' (MDS 300).
- (147) **Ar** 'Jahr' (Beytr. 3/470): *ar* 'Jahr' (Wied. 462), 'év / jahr' (Munk. 26), 'Jahr' (Wichm. 7b), 'év' (Csúcs 116), *ap* 'год, лета' (Vahr. 31; Kir. 44), 'év' (Kozm. 28), 'vuosi' (MDS 16).
- (148) **Talyd/ch** 'Monath' (Beytr. 3/471): *tolez*, *tolyž* 'Mond, Monat' (Wied. 536), *tolež* 'hold; hó, hónap / mond; monat' (Munk. 364), *tolez*, *toledž* 'Mond; Monat' (Wichm. 265a), *tolez*, *tolež* 'hold; hónap' (Csúcs 141), *толэзь* 'луна; месяц' (Vahr. 419; Kir. 647), 'hold; hónap' (Kozm. 414), 'kuukausi; kuu' (MDS 484).
- (149) **Slat** 'Salz' (Beytr. 3/471): *sylal* (*slal*) 'Salz' (Wied. 529), *šlāl*, *slal* 'só / salt' (Munk. 423), *šlāl*, *slal* 'Salz' (Wichm. 222b), *šlāl* 'só' (Csúcs 137), *сьлал* 'соль' (Vahr. 401; Kir. 618), 'só' (Kozm. 392), 'suola' (MDS 461).
- (150) **Hadiami** 'Mensch' (Beytr. 3/471): *ad'ami* 'Mensch' (Wied. 461), *ad'ami*, *äd'ami* 'ember / mensch' (Munk. 16), *ad'ami* 'Mensch; Mann' (Wichm. 2a), 'ember, személy' (Csúcs 115), *адями* 'человек' (Vahr. 20; Kir. 28), 'ember, személy, fő' (Kozm. 19), 'ihminen, henkilö' (MDS 5).
- (151) **Pinal** 'Knabe' (Beytr. 3/471): *pinal* 'Knabe, Kind' (Wied. 515), *piñal* 'ifjú, fiatal; gyermek / jung; kind' (Munk. 567), *pinal*, *piñal* 'jung; Kind' (Wichm. 196b), 'gyerek; fiatal' (Csúcs 135), *пинал* 'ребёнок, дитя' (Vahr. 342; Kir. 526), 'gyermek; ifjú, fiatal' (Kozm. 339), 'lapsi; nuori' (MDS 375).
- (152) **Kiřchno** 'Frau' (Beytr. 3/471): *kyřno* 'Weib' (Wied. 496), *kiřno* 'asszony / weib' (Munk. 157), *kīřno* 'Frau, Weib' (Wichm. 117b), *kīřno* 'feleség, asszony' (Csúcs 127), *кышно* 'жена' (Vahr. 249; Kir. 384), 'feleség' (Kozm. 248), 'vaimo' (MDS 258).
- (153) **Nil** 'Mädchen' (Beytr. 3/472): *nyl* 'Tochter, Mädchen' (Wied. 508), *nīl* 'leány / mädchen, tochter', *nīl* 'Mädchen; Tochter' (Wichm. 169b), *nīl* 'lány, leány' (Csúcs 132), *ныл* 'девочка, девушка; дочь' (Vahr. 306; Kir. 473), 'lány; lányá vkinek' (Kozm. 304), 'tyttö, neiti; tytär' (MDS 327).
- (154) **Suy** 'Hand' (Beytr. 3/472): *suī* 'Arm' (Wied. 527), *suī* 'kar / arm' (Munk. 431), 'kéz, kar' (Csúcs 137), *suī* 'Arm' (Wichm. 226a), *суū* 'рука' (Vahr. 398; Kir. 613), 'kar' (Kozm. 388), 'käsivarsi' (MDS 454).
- (155) **Pīd** 'Fuß' (Beytr. 3/472): *pyd* 'Fuss' (Wied. 520), *pīd* 'láb / fuss' (Munk. 554), *pīd* 'Fuss' (Wichm. 198a), *pīd* 'láb' (Csúcs 135), *пыд* 'нога' (Vahr. 369; Kir. 566), 'láb' (Kozm. 362), 'jalka' (MDS 407).

- (156) **Ir** 'Kopf' (Beytr. 3/472): *jir* (*jyr*) 'Kopf' (Wied. 480), *jir* 'fej / kopf, haupt' (Munk. 270), *jir* 'Kopf, Haupt' (Wichm. 79a), *jir* 'fej' (Csúcs 124), *йыр* 'голова' (Vahr. 176; Kir. 265), 'fej, fő' (Kozm. 155), 'pää' (MDS 177).
- (157) **Nyr** 'Nase' (Beytr. 3/472): *nyr* 'Nase' (Wied. 508), *nir* 'orr / nase' (Munk. 515), *nir* 'Nase, Schnabel' (Wichm. 170a), *ныр* 'нос' (Vahr. 307; Kir. 474), 'orr' (Kozm. 305), 'nenä' (MDS 328).
- (158) **Sin** 'Augen' (Beytr. 3/472): *sin* 'Auge' (Wied. 525), *sin* 'szem / auge' (Munk. 457), 'Auge' (Wichm. 235a), 'szem' (Csúcs 138), *син* 'глаз, глаза' (Vahr. 389; Kir. 598), 'szem' (Kozm. 380), 'silmä' (MDS 437).
- (159) **Pjel** 'Ohren' (Beytr. 3/472): *pel* 'Ohr' (Wied. 513), 'fül / ohr' (Munk. 548), 'Ohr' (Wichm. 191a), 'fül' (Csúcs 134), *пель* 'ухо, уши' (Vahr. 337; Kir. 519), 'fül' (Kozm. 334), 'korva' (MDS 370).
- (160) **Irfi** 'Haar' (Beytr. 3/472): *jir-si* 'Haar, Haupthaar' (Wied. 480), *jir-si* 'haj / haar' (Munk. 272), *jir-si* 'haj' (Csúcs 124), *йырси* 'волосы' (Vahr. 178; Kir. 269), 'haj' (Kozm. 159), 'hius, hiukset, tukka' (MDS 180) | *jir* / *йыр* 'fej; Kopf; голова' → (156) | *si* 'hajszál, szőrszál / haar, haarfaden' (Munk. 452), *si* 'Haar' (Wichm. 233b), 'haj' (Csúcs 138), *си* 'волос' (Vahr. 388; Kir. 596), 'szál' (Kozm. 378), 'jouhi, hius' (MDS 435).
- (161) **Buba** 'Vater' (Beytr. 3/472): *bubi*, *bubo* 'Vater, Papa' (Wied. 466), *bubi* 'tata, papa, papuska, atyuska / papa, papachen, väterchen' (Munk. 634), *buba* 'Vater, Grossvater' (Wichm. 26b), *bubi* 'apa' (Csúcs 118), *буба* 'дед, дедушка; отец' (Vahr. 52; Kir. 77), 'apa; nagyapa' (Kozm. 45), 'isoisä; isä' (MDS 36).
- (162) **Nene** 'Mutter' (Beytr. 3/472): *nänä*, *nänäj* 'mamuska, anyuska / mama, mütterchen' (Munk. 511), *nene* 'Mama, Mütterchen' (Wichm. 169a), *нэнэ* 'мама, мать' (Vahr. 309; Kir. 477), 'anya; néni' (Kozm. 308), 'äiti' (MDS 331).
- (163) **Sufer** 'Schwester' (Beytr. 3/472): *suzer* 'jüngere Schwester' (Wied. 529; Wichm. 228b), 'húg, fiatalabb lánytestvér / jüngere Schwester' (Munk. 433), *сузэр* 'младшая сестра' (Vahr. 398; Kir. 613), 'húg' (Kozm. 388), '(nuorempi) sisar; pikkusisko' (MDS 454).
- (164) **Wyn** 'Bruder' (Beytr. 3/472): *vyn* 'jüngerer Bruder' (Wied. 557), *vín* 'öcs, fiatal ember / jüngerer bruder; junger mann' (Munk. 661), *vín* 'jüngerer Bruder' (Wichm. 320b), *vín* 'öcs, fivér' (Csúcs 145), *вын* '(младший) брат' (Vahr. 103; Kir. 153), 'öcs' (Kozm. 87), '(nuorempi) veli, pikkuvéli' (MDS 86).
- (165) **Gogo** 'Männl. Geburtsth.' (Beytr. 3/472): *gogo*, *gogy* 'Nabel, männliches Glied' (Wied. 475), *gogo* 'hímvessző / männliches glied' (Munk. 245),

- 'Penis, Männliches Glied' (Wichm. 59b), *zogo* 'пенис' (Kir. 161), 'hímvesző' (Kozm. 91).
- (166) **Pijue** 'Weibl. Geburtsth.' (Beytr. 3/472): *pa'ak, pitik* 'weibliches Glied' (Wied. 513), *pi'ik* 'női szeméremtest (fiatalnál) / weibliches schamglied (bei jungen)', *pi'ak* 'Vagina (des jungen Mädchens)' (Wichm. 197b), *numuk* 'női szeméremtest' (Kozm. 341).
- (167) **Korka** 'Hütte' (Beytr. 3/472): *korka* 'Haus' (Wied. 487), 'ház, s különösen a kemencével ellátott téli lakás / haus, besonders die mit ofen versehene winterwohnung' (Munk. 189), 'Haus' (Wichm. 121b), 'ház, kunyhó; szoba' (Csúcs 128), *корка* 'изба, дом' (Vahr. 210; Kir. 320), 'ház, faház' (Kozm. 196), 'talo, tupa' (MDS 212).
- (168) **Gur** 'Ofen' (Beytr. 3/473): *gur* 'Ofen' (Wied. 476), 'kemence / ofen' (Munk. 255), 'Ofen' (Wichm. 63a), *зур* 'печь, печка' (Vahr. 116; Kir. 172), 'kemence, kályha' (Kozm. 99), 'uuni' (MDS 101).
- (169) **Gurt** 'Dorf' (Beytr. 3/473): *gurt* 'Wohnplatz, Haus, Dorf' (Wied. 476), 'falú / dorf' (Munk. 256), 'Dorf' (Wichm. 64a), 'falú; ház' (Csúcs 123), *зурт* 'деревня' (Vahr. 117; Kir. 173), 'falú' (Kozm. 99), 'kylä' (MDS 101).
- (170) **Kar** 'Stadt' (Beytr. 3/473): *kar* 'Stadt' (Wied. 483), 'város / stadt' (Munk. 128), 'Stadt' (Wichm. 90a), 'város' (Csúcs 125), *кар* 'городище' (Vahr. 185), 'город, городище' (Kir. 281), 'település, város' (Kozm. 167), 'kaupunki' (MDS 187).
- (171) **Jol** 'Milch' (Beytr. 3/473): *jöl* 'Milch' (Wied. 481), *jöl* 'tej / milch' (Munk. 280), *jel, jöl* 'Milch' (Wichm. 76a), *йöl* 'молоко' (Vahr. 172; Kir. 259), 'tej' (Kozm. 15), 'maito' (MDS 171).
- (172) **Niau** 'Brod' (Beytr. 3/473): *ñañ* 'Brod' (Wied. 505), 'kenyér / brod' (Munk. 523), 'Brot; Getreide; Saat; Ernte' (Wichm. 175a), 'kenyér, gabona' (Csúcs 133), *нянь* 'хлеб' (Vahr. 311; Kir. 481), 'kenyér; gabona' (Kozm. 311), 'leipä; vilja' (MDS 335).
- (173) **Sil** 'Speise' (Beytr. 3/473): *syl* 'Fleisch' (Wied. 529), *sil* 'hús / fleisch' (Munk. 426), 'говядина, мясо / Fleisch' (Wichm. 221b), 'hús' (Csúcs 1347), *силь* 'мясо' (Vahr. 392; Kir. 603), 'hús' (Kozm. 383), 'liha' (MDS 442). A Falck által megadott jelentés tágabb.

- (174) **Wug** 'Butter' (Beytr. 3/473): *vvi* 'Oel, Butter, Fettigkeit' (Wied. 556), *vøj* 'vaj; zsír; olaj / butter; schmalz, fette; öl' (Munk. 684), *vęi, vői* 'Butter; Öl' (Wichm. 314b), *vøj* 'vaj, olaj, zsír' (Csúcs 144), *вѡи* 'масло' (Vahr. 94; Kir. 138), 'vaj; olaj; zsír' (Kozm. 78), 'voi, ölly, rasva' (MDS 77).
- (175) **Wat** 'Pferd' (Beytr. 3/473): *val* 'Pferd' (Wied. 559; Wichm. 310b), 'ló / pferd' (Munk. 647), 'ló' (Csúcs 143), *вал* 'лошадь, конь' (Vahr. 69; Kir. 101), 'ló' (Kozm. 57), 'hevonon' (MDS 52).
- (176) **Ush** 'Hengst' (Beytr. 3/473): *už* 'Hengst' (Wied. 549; Wichm. 305b), 'ménló, csödör / hengst' (Munk. 100), *уж вал* 'жеребец' (Vahr. 442; Kir. 683), *уж* '(fiatal) csödör, mén; herélt ló' (Kozm. 436), *ужни* 'ori' (MDS 504).
- (177) **Kobila** 'Stute' (Beytr. 3/473): *kobla* 'kanca / stute' (Munk. 186), 'Stute' (Wichm. 119a), *кобла* 'кобыла' (Vahr. 203; Kir. 309), 'kanca' (Kozm. 190), 'tamma' (MDS 205).
- (178) **Tschjumi** 'Füllen' (Beytr. 3/473): *tsuni* 'Füllen' (Wied. 539), *čuni* 'csikó / füllen' (Munk. 328), *tšuni, tšuni* 'Füllen, Fohlen' (Wichm. 289a), *čuni* 'csikó' (Csúcs 119), *чуньы* 'жеребёнок' (Vahr. 479; Kir. 738), 'csikó' (MDS 464), 'varsa' (MDS 562).
- (179) **Ulofcho** 'Wallach' (Beytr. 3/473): *ulošo / ulouo* 'herélt ló; Wallach; мерин' → (124).
- (180) **Iskal** 'Kuh' (Beytr. 3/473): *iskal / uskal* 'tehén; Kuh; корова' → (78).
- (181) **Poros** 'Bulle' (Beytr. 3/473): *poros-pars*³⁴ 'боров / verschnittener Eber' (Wichm. 205a), *пороз* 'бык; пороз' (Vahr. 351; Kir. 539), 'bika' (Kozm. 345), 'sonni, härkä' (MDS 384).
- (182) **Ojch** 'Ochs' (Beytr. 3/473): *oš / ou* 'ökör, bika; Ochse, Stier; бык' → (99).
- (183) **Kunin** 'Kalb' (Beytr. 3/473): *kviñan (kuiñan, küñan, küiñan)* 'Kalb' (Wied. 494), *küñan* 'borjú / kalb' (Munk. 198), *kuñan, küiñan* 'Kalb' (Wichm. 131b), *кунян* 'телёнок' (Vahr 231; Kir. 353), 'borjú' (Kozm. 223), 'vasikka' (MDS 237).
- (184) **Ufch** 'Schaaf' (Beytr. 3/473): *iž / yž* 'juh; Schaf; овца' → (77).
- (185) **Taka** 'Bock' (Beytr. 3/473): *taka / maka* 'kos; Widder; баран' → (113).
- (186) **Ujh pi** 'Lamm' (Beytr. 3/473): *už-pi* 'Füllen' (Wied. 549), *iž-pi* 'bárány / lamm' (Munk. 44), *řž-pi* 'Lamm' (Wichm. 72b), *išpi* 'bárány' (Csúcs 123), *ыжпи* 'ягнёнок, барашек' (Vahr. 515; Kir. 790), 'bárány' (Kozm. 490), 'karitsa' (MDS 629). Összetett szó: *iž* 'bárány; Schaf; овца' → (77, 184) | *pi* 'Sohn, Kind' (Wied. 514), 'gyermek, fi, kölyök / kind, junges

³⁴ *pars* 'Schwein' (Wichm. 189a)

- (von tieren)' (Munk. 564), 'Knabe, Junge, Bursche; Sohn; Junges (des Tieres)' (Wichm. 195b), 'fiú' (Csúcs 135), *nu* 'сын; мальчик' (Vahr. 340; Kir. 524), 'fia vkinek; fiú, gyermek, kölyök; állatok kicsinye' (Kozm. 338), 'poika, pentu' (MDS 374).
- (187) **Tʃchetʃchi** 'Honig' (Beytr. 3/473): *tʃetsi* 'Honig' (Wied. 538), *čečī, čeči* 'méz / honig' (Munk. 311), *tʃetʃi, tʃetʃi* 'Honig' (Wichm. 282a), *čeči, čeči* 'méz' (Csúcs 118), *чечы* 'мёд' (Vahr. 471; Kir. 726), 'méz' (Kozm. 458), 'hunaja; mesi' (MDS 548).
- (188) **Schuʃch** 'Wachs' (Beytr. 3/473): *śus* 'Wachs' (Wied. 528), 'viasz / wachs' (Munk. 470), 'viasz' (Csúcs 138), *śus, śus* 'Wachs, Talg' (Wichm. 241a), *сюсь* 'воск; вошина; соты' (Vahr. 407; Kir. 630), 'viasz; lép' (Kozm. 41), 'vaha; kenno(kakku)' (MDS 473).
- (189) **Muʃch** 'Biene' (Beytr. 3/474): *muš / муш* 'méh; Biene; пчела' → (95).
- (190) **Dukes** 'Mütze' (Beytr. 3/474): *dukes* 'Rock' (Wied. 470), *dukäs* 'kabát, felöltő (szürke vagy fekete darócból) / rock (aus grobem grauen oder schwarzen tuche)' (Munk. 402), *dukes, dukes* 'viitta, sarkatakki / langer Rock oder Kaftan aus grobem Wollstoff' (Wichm. 38b), *дукес* 'армяк, зипун' (Vahr. 127; Kir. 189), 'téli posztókabát' (Kozm. 107), 'sarkaviitta, sarkatakki' (MDS 114). Falck rosszul adta meg a szó jelentését.
- (191) **Punu** u[nd] **pi** 'Hund' (Beytr. 3/474): *puni / пуны* 'kutya; собака; Hund' → (41), *pi / nu* 'gyermek, kölyök; Kind, Knabe; сын, мальчик' → (186).
- (192) **Mon** 'Ich' (Beytr. 3/474): *mon* 'ich' (Wied. 502), 'én / ich' (Munk. 722), 'ich' (Wichm. 163b), 'én' (Csúcs 132), *мон* 'я' (Vahr. 284; Kir. 437), 'én' (Kozm. 282), 'minä' (MDS 298).
- (193) **Ton** 'Du' (Beytr. 3/474): *ton* 'du' (Wied. 536), 'te / du' (Munk. 364), 'du' (Wichm. 265b), 'te' (Csúcs 141), *тон* 'ты' (Vahr. 419; Kir. 648), 'te' (Kozm. 414), 'sinä' (MDS 484).
- (194) **So** 'Er' (Beytr. 3/474): *so* 'dieser, er' (Wied. 526), 'az, ő / jener; er, sie' (Munk. 426), 'er, sie, es; jener, jene, jenes' (Wichm. 224a), 'ő; az' (Csúcs 137), *со* 'он; тот' (Vahr. 394; Kir. 606), 'ő; az' (Kozm. 384), 'hän; se' (MDS 445).
- (195) **Minam** 'Mein' (Beytr. 3/474): *mīnam, mīnam* (*mon* adess.) (Wichm. 163b), 'én-GEN.' (Csúcs 45), *мынам* 'у меня; мой' (Vahr. 291), 'minulla; minun' (MDS 306).
- (196) **Tinad** 'Dein' (Beytr. 3/474): *tīnad* (*ton* adess.) (Wichm. 265b), 'te-GEN.' (Csúcs 45), *тынад* 'у тебя; твой' (Vahr. 434; Kir. 669), 'sinulla; sinun' (MDS 495).

- (197) **Solen** 'Sein' (Beytr. 3/474): *solen* (*so* adess.) (Wichm. 224a), 'ö-GEN.' (Csúcs 45), *солэн* 'у него; его' (Vahr. 395; Kir. 607), 'hänellä, sillä; hänen, sen' (MDS 448).
- (198) **Siom** 'Ich esse' (Beytr. 3/474). Ez a mai irodalmi nyelvben a jövő idő többes szám első személyű alakja; az indicativus praesens egy *-sko*- képzőt tartalmaz, ld. a (200) szócikket.³⁵ Az infinitivusi forma: *siny*, *sijyny* 'essen' (Wied. 525), *śiini*, *śini* 'enni, megenni / essen, aufessen' (Munk. 453), *śiini*, *śini* 'essen, fressen' (Wichm. 234a), *śiini*, *śini* 'eszik' (Csúcs 138), *сыны* 'съесть, есть' (Vahr. 391; Kir. 602), '(meg)eszik' (Kozm. 383), 'syöda' (MDS 441).
- (199) **Juom** 'Ich trinke' (Beytr. 3/474). Ez ma futurum P11 alak (ld. az előző szócikket), a tő/infinitivusi forma: *juny* 'trinken' (Wied. 482), *ju-* 'inni / trinken' (Munk. 280), *juini*, *juini* 'trinken' (Wichm. 82b), *juini* 'iszik' (Csúcs 124), *юины* 'выпить, пить' (Vahr. 535; Kir. 820), 'iszik' (Kozm. 503), 'juoda' (MDS 658).
- (200) **Myniskom** 'Ich reise' (Beytr. 3/474). Indicativus praesens P11 alak, a tő/infinitivusi forma: *mynny*, *mynny* 'gehen' (Wied. 504), *min-* 'menni / gehen' (Munk. 716), *mynni*, *mynni* 'gehen, fahren' (Wichm. 161b), *mynni* 'megy' (Csúcs 132), *мыныны* 'идти, пойти; ехать; поехать' (Vahr. 291; Kir. 450), 'megy' (Kozm. 291), 'mennä, kulkea, lähteä; ajaa, matkustaa' (MDS 307).
- (201) **Kylyskom** 'Ich höre' (Beytr. 3/474). Indicativus praesens P11 alak, a tő/infinitivusi forma: *kylyny* 'hören' (Wied. 4985), *kil-* 'hallani / hören' (Munk. 162), *kilini*, *kilini* 'hören' (Wichm. 111a), *kilini* 'hall, meghall' (Csúcs 132), *кылыны* 'услышать, слышать' (Vahr. 242; Kir. 374), 'hall, meghall' (Kozm. 240), 'kuulla' (MDS 251).
- (202) **Dfiez** 'Gut!' (Beytr. 3/474): *džetš*, *džetš* 'gut, heilig' (Wied. 471), *žec*, *žec* 'jó, derék; szép / gut; schön' (Munk. 332), *džetš*, *džetš*, *džes* 'gut' (Wichm. 47a), *žec* 'jó, erős' (Csúcs 119), *žec* 'хороший' (Vahr. 159; Kir. 239), 'jó, kedves; kellemes' (Kozm. 137), 'hyvä' (MDS 157).
- (203) **Uród** 'Böse!' (Beytr. 3/474): *urod* 'schlecht' (Wied. 547), 'rossz, hitvány, silány / schlecht, geringfügig' (Munk. 110), 'böse' (Wichm. 300a), 'rossz, gonosz' (Csúcs 142), *урод* 'плохо, худо, скверно' (Vahr. 454; Kir. 700), 'rossz, gonosz' (Kozm. 446), 'huono, paha' (MDS 516).

³⁵ Csúcs Sándor hívta fel a figyelmemet arra, hogy egyes nyelvjárásokban az *-m* rag Fut. Sg1-ben is megjelenik, főleg kérdő mondatokban. Ezúton is köszönöm a segítségét.

- (204) *Tʃchal* 'Hurtig' (Beytr. 3/474): *tʃal*, *tʃala* 'bald, schnell, sogleich' (Wied. 537), *čal* 'azonnal, gyorsan, rögtön / sogleich, schnell, bald' (Munk. 310), *tʃal*, *tʃal* 'sogleich, schnell' (Wichm. 279a), *čal* 'gyorsan, élénken' (Csúcs 118), *чаль* 'быстро, скоро, живо' (Vahr. 467; Kir. 719), 'gyorsan' (Kozm. 455), 'pian, kohta; poreasti' (MDS 538).
- (205) *Tunuk* 'Heute' (Beytr. 3/474): *tunña*, *tunni*, *tunne* 'heute' (Wied. 543), *tunnä* 'ma / heute' (Munk. 379), *tunnε* 'heute' (Wichm. 268a), *tunne* 'ma' (Csúcs 141), *туннэ* 'сегодня' (Vahr. 429; Kir. 662), 'ma' (Kozm. 422), 'tänään' (MDS 491).
- (206) *Kayʃe tʃchu* 'Morgen' (Beytr. 3/474): *tʃuk aʒe* 'früh Morgens, morgen' (Wied. 541), *ěuk-aʒä* 'holnap, másnap / morgen, tags darauf' (Munk. 295), *tʃuk-aʒe* 'morgen' (Wichm. 276a), *čukaje* 'holnap' (Csúcs 119), *чүкәзе* 'завтра' (Vahr. 488; Kir. 752), 'holnap' (Kozm. 472), 'huomenna' (MDS 579). Falck tévesen jegyezte le szót, az első és a második szótag felcserélődött.
- (207) *Tolon* 'Gestern' (Beytr. 3/475): *tolon* 'gestern' (Wied. 536), 'tegnap / gestern' (Munk. 365), 'gestern' (Wichm. 265b), 'tegnap' (Csúcs 141), 'вчера' (Vahr. 419; Kir. 647), 'tegnap' (Kozm. 414), 'eilen' (MDS 484).
- (208) *Uno* 'Viel' (Beytr. 3/475): *uno* 'viel, Menge' (Wied. 547), 'sok, nagyszámú / viel, reichlich' (Munk. 100), 'viel' (Wichm. 298a), *una*, *uno* 'sok' (Csúcs 143), *уно* 'много, множество' (Vahr. 451; Kir. 696), 'sok' (Kozm. 444), 'monta, paljon' (MDS 513).
- (209) *Ishdt* 'Wenig' (Beytr. 3/475): *itsi* 'wenig, klein' (Wied. 477), *iči* 'kevés / wenig' (Munk. 48), *iʃi* 'wenig' (Wichm. 68b), *iči* 'kicsi, kevés' (Csúcs 123), *ичи* 'мало, немного' (Vahr. 170; Kir. 257), 'kevés, nem sok' (Kozm. 149), 'vähän' (MDS 169).
- (210) *Gort* 'Roth' (Beytr. 3/475): *gord* 'roth' (Wied. 475), 'veres / rot' (Munk. 249), 'rot' (Wichm. 60b), 'vörös' (Csúcs 122), *горд* 'красный; розовый' (Vahr. 112; Kir. 166), 'piros, vörös' (Kozm. 95), 'punainen; ruskea' (MDS 96).
- (211) *Todje* 'Weiss' (Beytr. 3/475): *tödy* (*tödi*), *tydi*, *tödʹy* 'weiss' (Wied. 536), *tedi* 'fehér / weiss' (Munk. 366), *tedʹi*, *tödʹi* 'weiss' (Wichm. 259a), *tedʹi* 'fehér' (Csúcs 140), *төдьы* 'белый' (Vahr. 420; Kir. 649), 'fehér' (Kozm. 415), 'valkoinen, valkea' (MDS 485).
- (212) *Wojh* 'Gelb' (Beytr. 3/475): *tʃuʒ* 'gelb' (Wied. 539), *ěuʒ* 'sárga / gelb' (Munk. 297), 'sárga' (Csúcs 119), *tʃuʒ* 'gelb' (Wichm. 277a), *чүж* 'жёлтый' (Vahr. 487; Kir. 750), 'sárga' (Kozm. 470), 'keltainen, kelta' (MDS 578).

- (213) *Sied* 'Schwarz' (Beytr. 3/475): *śed* / *сѡд* 'fekete; schwarz; чёрный' → (49).
- (214) *Lys* 'Blau' (Beytr. 3/475): *lyz* 'blau' (Wied. 500), *līz* 'kék, galambszínű / blau, himmelblau' (Munk. 740), *līz* 'blau' (Wichm. 147a), *līz* 'kék' (Csúcs 130), *лыз* 'синий; сизый' (Vahr. 265; Kir. 408), 'kék' (Kozm. 264), 'sininen; siniharmaa' (MDS 276).

5.4. Az udmurtok leírásának szövege

A Beyträge 3. kötetének második részében (*Beyträge zur Kenntniß der Nationen Rußlands* [Adalékok Oroszország népei megismeréséhez]) 33 nép leírása szerepel (453–584). Az összeállítás elején a finnugor népek állnak: marik, mordvinok, udmurtok, mansyik, komik, hantik (ennek a végén kapott helyet a négynyelvű szójegyzék) – és csuvasok.³⁶

Az egyes népek bemutatásának terjedelme és felépítése nagyon változó. A legrészletesebb a kalmükök, a tatárok, a buharai tatárok és a kirgizek leírása (lakóterületük, szokásaik, vallásuk stb.), de például a mordvinok, mansyik, komik és csuvasok csupán fél-fél oldalt kaptak, a marik másfelet. Ezekről a népekről szólva csak a létszámadataikat ismerteti Falck, nem ír az egyes népek hitvilágáról, szokásairól, öltözködésükről.

Az udmurtokról a kötet 457–460. oldalain ír Falck. Ez terjedelmesebb rész, itt némi néprajzi leírás is helyet kapott, sőt, egy tucat udmurt szó is szerepel itt. A német szöveget Kristin Schwamm 1980-ban adta közre a Finnisch-Ugrische Mitteilungen hasábjain, rövid magyarázatokkal, néhány etimológiai megjegyzéssel. A leírás elején Falck statisztikai adatokat közöl az udmurtok létszámáról. Az 1763-as összeírás szerint a kazanyi kormányzóságban 25 707 keresztény adóalany és 502 pogány férfi élt. Az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint 1720-ban 26 209 megkeresztelt udmurt élt (mindkét nemet számítva) a kormányzóság körzetében.

Az udmurtok finnes (= finnugor) külsejűek, írja Falck, többségük alacsony, szakálluk gyér, hajuk dús, lenszőke. Általában félnépek és határozatlanok, de élénkebbek és szorgalmasabbak, mint rokon finn nemzeteik. Békésen és erényesen élnek, irtóznak a káromkodástól, szeretnek énekelni. Szorgalmas gazdák, vadászattal és méhészettel foglalkoznak, az állat-

³⁶ A kötetet szerkesztő Georgi nemcsak itt, hanem a nagy néprajzi összefoglalásában is a finnugorok közé sorolta a csuvaszt – a kor tudományos vélekedésének megfelelően.

állományuk kicsi. Nagyon ügyes mókusvadászok, nyilakkal lövik, hurkokkal fogják őket. Emellett főleg mezei nyulakra vadásznak.

Téli házaik kicsik, de a legtöbb mellett van egy nyári kunyhó is. Ennek alig van bútorzata, csak egy széles pad és egy tűzhely található benne. A ruhák és a használati tárgyak kis fedeles kosarakban lógnak a falon. Egy kis kézi malom és egy famozsár tartozik még a berendezéshez.

A férfiak az orosz parasztokhoz hasonlóan öltözködnek, de ritkán viselnek kalapot, többnyire kötött sapkát hordanak. A nők széles vászonnadrágot viselnek, lábukon kapca és bocskor. A téli ruhák gyapjúszővetből készültek, a nyáriak sárgás, durva házi vászomból, színes csíkokkal, nagyon szép vörös, kék és egyéb hímzéssel. Általában a nők tisztán és finoman öltözködnek. Magas fejdíszet viselnek.

Nemcsak a pogányoknál, hanem még a keresztény embereknél is él a feleségvásárlás szokása. A lány ára 5 rubeltől 60-ig terjedhet, hírnévtől és vagyontól függően, részben pénzben, részben marhában fizetik. Az esküvő akár egy évig is elhúzódhat, addig a fiatalok nagyon keveset látják egymást. Az esküvőre a vőlegény házában kerül sor. Az esküvői szertartáson sóval meghintett, megáldott kenyeret és egy kupa felszentelt sört adnak az új házaspárnak. A keresztény templomban a szertartást a pap vezeti, de utána általában megáldja őket a pogány pap is, vagy – mivel ezek már ritkák – egy becsületes öregember.

A pogány udmurtok bálványimádása, áldozatai, ünnepei hasonlatosak a marikéhoz és a csuvasokéhoz. Áldozati ligeteik, a keremekek magasan fekvő erdőkben vannak, itt egy kis asztal található, amelyre az áldozatokat helyezik, és itt van az áldozati tűzhelyük is. A temetkezési helyek legtöbbször a keremekek közelében vannak.

Az ebben a fejezetben előforduló udmurt szavakat szöveggörnyezetükben mutatom be.

- *Ihre Bienenzucht ist der Baschkirischen ganz ähnlich; wie dieselben haben sie die Stöcke (Wotjak. **Padam**) in Stämmen der Nadelbäume, Linden und wohl auch Eichen* (Beytr. 3/458). 'Méhészetük nagyon hasonlít a baskírokéhoz; a méhkas (*padam*) náluk is tülevelű fák, hársfák és valószínűleg tölgyek törzsében van.'

(215) *podym* 'Bienengarten' (Wied. 515), *podäm* 'faüregből alakított méhkas / bienenstock in einer baumhöhle' (Munk. 575), *podem* 'Bienenstock (in einer Baumhöhle)' (Wichm. 202b), '(erdei) kaptár' (Csúcs 135), *нодэм*

’(бортовой) улей’ (Vahr. 348; Kir. 535), ’köpü, fatönkbe vajt kaptár’ (Kozm. 344), ’mehiläispönttö’ (MDS 382).

- *Mancher Wotjakischer Bauer hat 50 und mehr Padams und verkauft also Honig und Wachs (Sus)* (Beytr. 3/458). ’Több votják gazda rendelkezik 50 vagy annál több *padam*-mal, és mézet és viaszt (*sus*) árulnak.’

(216) *śus* ’viasz; Wachs; воск’ → (188).

- *Sie verstehen sich sehr gut auf die Versorgung der Bienen (Wotj. Musch) und Königinnen (Omra Musch)* (Beytr. 3/458). ’Nagyon jól tudják gondozni a méheket (vtj. *Musch*) és a királynőket (*Omra Musch*).’

(217) *muś* ’méh; Biene; пчела’ → (95, 189).

(218) *omra*: K. Schwamm az *umorto* szóval azonosítja, vö. *umorto* ’Bienenstock’ (Wied. 547; Wichm. 297b), ’méhkas / bienenstock’ (Munk. 102), *уморто* ’улей, колодочный улей, колода, дуплянка’ (Vahr. 450; Kir. 696), ’köpü, kaptár’ (Kozm. 444), ’mehiläispesä, mehiläispönttö’ (MDS 512).

- *Ausser ihren Winterhäusern, die klein und gewöhnlich schwarz sind, haben die mehresten neben denselben eine besondere Sommerhütte (Kva)* (Beytr. 3/459). ’Kicsi és általában fekete téli házaikon kívül a legtöbbször mellett külön nyári kunyhó található.’

(219) *kvala (kuala)* ’Haus, Hütte’ (Wied. 493), *kwa, kwala* ’a votják nyári sátor, melynek közepén a tűzhely s a fölötte csüngő katlan, az ajtóval szembeeső oldalán pedig a házi fetisek vannak felhelyezve / das wotjakische sommerzelt, in dessen mitte der feuerherd mit dem darauf hängenden kessel an der seite, gegenüber der türe, die hausfetische ihren platz haben’ (Munk. 229, 234), *кya, кyala* ’Sommerhütte’ (Wichm. 139a), *kwalá* ’családi-nemzetségi szentély a pogány votjákoknál; ház’ (Csúcs 129), *кya, кyала* ’кyала (культoвая постройка, святилище, место хранения священных предметов)’ (Vahr. 220; Kir. 336), ’rukouskota, pyhäkkö; kesäkeittiö’ (MDS 224).

- *Diese hat eine breite Banke (Urunduk) und keinen andern Fussboden, als die blosse Erde* (Beytr. 3/459). ’Ennek [a nyári kunyhónak] széles a padja (*urunduk*), és nincs más padlója, mint a csupasz föld.’

(220) Az *urunduk* szót sem Schwamm, sem én nem tudtuk azonosítani.

- *Zu ihrem gewöhnlichen Hausrath gehört auch eine kleine Handmühle (Kö) und ein hölzerner Mörsel* (Beytr. 3/459). 'Rendes háztartási felszerelésükhöz tartozik még egy kis kézi malom és egy fából készült mozsár.'
- (221) *kö* 'Mühlstein' (Wied. 498), *kø* 'malomkő / mühlstein' (Munk. 190), *ke*, *kö* 'Mühlstein' (Wichm. 101b), *кø* 'жёрнов' (Vahr. 215; Kir. 327), 'malomkő' (Kozm. 202), 'jauhinkivi, myllynkivi' (MDS 218).
- *Den hohen Kopffutz nennen sie überhaupt Aischon* (Beytr. 3/459). 'Magas fejdíszüket *aischon*-nak nevezik.'
- (222) *ajšon* 'votják női fejdísz, mely egy nyírfakéregből készült kúpalakú, felül előrehajló (egy, vidékenként két csúcsú) süvegből áll s elején mindenféle arany- s ezüstpénzekkel, hátulján a *šulik*-kendővel van beborítva / votjakischer frauenkopffutz: eine hohe mütze aus birkenrinde, oben nach vorwärts geneigt (mit einer oder zwei spitzen), vorn mit allerlei gold- und silbermünzen, hinten mit dem *šulik*-tuche bedeckt' (Munk. 5), *ajšon* 'Kopffutz der votjakischen Frauen' (Wichm. 4a), *айшон* 'старинный головной убор замужей удмуртки, наподобие кокошника, кички' (Vahr. 25; Kir. 36), 'férjezett udmurt nők fejdísz'e' (Kozm. 23), 'sorokantyyppinen naisen kansallispuvun päähine' (MDS 10).
- *Wenn die erste Hälfte des Brautpreises (Jerdun) bezahlt ist, wird die Braut zu ihren Schwiegerältern gebracht, wo sie mit einem Verlöbnißfest aufgenommen wird* (Beytr. 3/459). 'Amikor a menyasszony árának (*jerdun*) első felét kifizették, a menyasszonyt elviszik a fiú szüleihez, ahol eljegyzési lakomával fogadják.'
- (223) *jir-dun* 'a menyasszony atyjának adott nászdíj / brautpreis' (Munk. 272), *jir-dun*, *jir-don* 'Brautpreis, Brautgeld' (Wichm. 39a), *йырдон*, *йырду* 'выкуп, калым (за невесту)' (Vahr. 177; Kir. 266), 'menyasszonyváltóság (a menyasszony apjának adott nászdíj)' (Kozm. 157), 'morsiamen lunnaat' (MDS 178). Összetett szó: *jir* / *йыр* 'fej; Kopf; голова' → (156, 160) | *dun* 'Preis, Wert' (Wied. 470; Wichm. 38b), 'ár, érték, becs / wert, preis' (Munk. 404), 'ár, érték, pénz' (Csúcs 121), *дун* 'цена, стоимость' (Vahr. 127; Kir. 189), 'ár, érték, becs' (Kozm. 107), 'hinta, maksu' (MDS 114).
- *Bey heidnischen Brautleuten läßt der Geistliche (Tar Kart, auch Abys) dem neuen Paar ein gesegnet Brod mit Salz bestreuet und einem Becher mit geweihten Bier unter einer gewissen Gebetsformel nehmen, worin die Trauung besteht* (Beytr. 3/460). 'A pogány menyasszony és vőlegény esetében a lelkész (*Tar Kart* vagy *Abys*) az új párnak megáldott kenyeret szór meg sóval, és egy bögre felszentelt sört ad egy bizonyos imaforma szerint, ebből áll az esküvői szertartás.'

- (224) *tar kart* 'Geistliche': Schwamm (1980: 110) a *tar* elemet egy törökségi **dāry*, **dery* 'Pulver, Arznei, Heilmittel' szóból származtatja³⁷ (vö. Räsänen 1969: 132) | *kart* 'Mann, Ehemann, Bräutigam' (Wied. 484; Wichm. 94a), 'férj / mann, ehemann' (Munk. 136), 'férj' (Csúcs 125), *карт* 'муж, супруг' (Vahr. 187; Kir. 283), 'férj' (Kozm. 169), '(avio)mies' (MDS 189). Ennek alapján az összetétel jelentése 'orvosságos ember' lehetett.
- (225) *abiz* 'voják samáncím (elavult szó) / titel eines wotjakischen schamanen (veraltetes wort)' (Munk. 21), *abiz* 'lääkäri, tietäjä, parantaja / Arzt, Zauberer (kein veraltetes Wort)' (Wichm. 2a), *абыз* 'знахарь, знахарка; гадалка; лекарь-колдун; ворожей, ворожея' (Vahr. 17; Kir. 24), 'kuruzsló, jós, jósnő' (Kozm. 17), 'puoskari, tietäjä; parantajaeukko' (MDS 2).
- *Ihre Keremets sind in Wäldern auf Höhen, mit stehenden Pfählen umgeben, und schließen einen oder mehr Bäume, Eichen, Fichten, Tannen, Birken ec. ein* (Beitr. 3/460). 'Keremet-jeik magaslaton fekvő erdőkben vannak, karókkal körülvéve, és egy vagy több fa, tölgy, lucfenyő, fenyő, nyírfa stb. van ott.'
- (226) *keremet* 'ellenséges indulatú istenség neve / name einer feindseligen gottheit' (Munk. 146), 'eine böse Gottheit, Widersacher der guten Gottheiten; der Opferplatz, wo dieser Gottheit geopfert wird; eingezäunter Platz im Wald, wo man opfert' (Wichm. 99b), *керемет, кереметь* 'кереметь (дух зла и священная роща)' (Vahr. 194; Kir. 294), *керемет* 'ellenséges indulatú istenség és áldozati helye, szent ligete' (Kozm. 178), 'keremet (paha henki, pahuuden hallitsija)' (MDS 196).

6. Ortográfiai kérdések

Az egyes betűk, betűkombinációk hangértéke nem mindig állapítható meg egyértelműen. Az adatok közreadásának folyamatában elég sok hibalehetőség adódott: az udmurtul nem tudó Falck lejegyezte az idegen adatközlő(k) szavait – az esetleges tolmácsolás újabb hibalehetőséget jelentett –, majd az ő halála után az adott nyelvet szintén nem ismerő Georgi e jegyzetéből készítette el a szócikkeket. Nem valószínű, hogy Falck vagy Georgi ismerte volna a korabeli udmurt nyelvemlékeket – talán Georgi Müller nyomtatásban megjelent nyolcnyelvű szójegyzékéhez hozzájuthatott³⁸ –,

³⁷ Vö. tat. *дару* 'лекарство' (TRSI 195).

³⁸ Ez németül a *Sammlung Russischer Geschichte* sorozatban jelent meg *Nachricht von dreyen im Gebiete der Stadt Casan, wohnhaften heidnischen Völ-*

így azok sem nyújthattak támpontot. A korabeli udmurt szavak kiejtéséről nem rendelkezünk pontos információkkal. A helyzetet nehezíti, hogy nem tudjuk közelebről lokalizálni az adatközlők nyelvjárását.

Falck a szavak lejegyzését a német ortográfiára alapozza, használja az *sch* (*fch*) betűkapcsolatot és a *w* betűt. Az *s* és *f* használatában nem fedezhető fel szabályszerűség. Bizonyos magánhangzók jelölésére alkalmazza az *ä*, *ö*, *ü* jeleket is.

A szavak mintegy 15 százalékában találtam betűtévesztést, betűelhagyást. A hibák egy részét a könnyen összetéveszthető betűk okozzák, de vannak súlyosabb elírások is. A főbb példák (zárójelben az adat sorszám):

Falck	mai alak	Falck	mai alak
<i>pufchkir</i> (40.)	<i>пушкер</i>	<i>kafchmau</i> (18.)	<i>кушман</i>
<i>birik</i> (4.)	<i>беризь</i>	<i>niau</i> (172.)	<i>нянь</i>
<i>silfi</i> (44.)	<i>сезьы</i>	<i>wofh</i> (212.)	<i>џуж</i>
<i>numal</i> (143.)	<i>нунал</i>	<i>pintuwın</i> (39.)	<i>пиньтурын</i>
<i>tschjumi</i> (178.)	<i>чуньы</i>	<i>kye, gye</i> (130., 140)	<i>кык</i>
<i>tun</i> (121.)	<i>тури</i>	<i>odfe, odye</i> (126., 139.)	<i>одџг</i>
<i>wufchin</i> (128.)	<i>вушыр</i>	<i>pitjue</i> (166.)	<i>питик</i>
<i>schabar</i> (107.)	<i>чабак</i>	<i>ir</i> (156.)	<i>йыр</i>
<i>datfcher</i> (68.)	<i>душес</i>	<i>ufchman</i> (59.)	<i>кушман</i>
<i>ermen</i> (7.)	<i>эмезь</i>	<i>uwad</i> (127.)	<i>вад</i>
<i>slat</i> (149.)	<i>сылал</i>	<i>tunuk</i> (205.)	<i>туннэ</i>
<i>wat</i> (175.)	<i>вал</i>	<i>ishdt</i> (209.)	<i>ичи</i>
<i>tfchufat, tfchushjan</i> (118.)	<i>џушъял</i>	<i>dygdye</i> (74.)	<i>дыды</i>
<i>jagmutli</i> (12.)	<i>ягмульы</i>	<i>dfirfi</i> (70.)	<i>џичы</i>
		<i>dfjadi</i> (71.)	<i>џазег</i>

Tagolási hiba: *areft schabei* ~ *ares tschabei*, *apec чабей* (1.); *tfchufsch myr* ~ *џөжмер* (119); szótagok felcserélése: *Kayje tfchu* ~ *tšuk aže*, *џуказе* (206.).

6.1. Mássalhangzók

A mássalhangzók lejegyzése során Falcknak gondot okozott a szibilánsok és az affrikáták, illetve a palatalizáció jelölése. A többi hang lejegyzése alapvetően következetes, általában megfelel az egy betű = egy hang elvnek.

kern, den Tscheremissen, Tschuwaschen und Wotiacken [A kazanyi kormányzóság három pogány népének, a cseremisznek, a votjáknak és a csuvasnak a leírása] címmel 1759-ben.

6.1.1. Zárhangok

hang betű	
p ~ p	<i>poros</i> ~ mai irodalmi alak: <i>пороз</i> , <i>poski</i> ~ <i>пӧськы</i> , <i>potfchei</i> ~ <i>пужей</i> , <i>pu</i> ~ <i>пу</i> , <i>pulgo</i> ~ <i>пулӧ</i> , <i>puni</i> ~ <i>пуны</i> , <i>pydſch</i> ~ <i>пыӷ</i> , <i>pyſch</i> ~ <i>пыш</i> ; <i>tipi</i> ~ <i>тыпы</i> ;
b ~ b	<i>badjar</i> ~ <i>бадяр</i> , <i>birik</i> ~ <i>беризь</i> , <i>budſchim</i> ~ <i>бадӷим</i> ; <i>dſjabei</i> , <i>schabei</i> ~ <i>чабей</i> , <i>kobila</i> ~ <i>кобла</i> , <i>kubyſta</i> ~ <i>кубиста</i> , <i>schabar</i> ~ <i>чабак</i> , <i>urba</i> ~ <i>урбо</i> ;
t ~ t	<i>taka</i> ~ <i>така</i> , <i>tamak</i> ~ <i>тамак</i> , <i>tarakan</i> ~ <i>таракан</i> , <i>teu</i> ~ <i>тӧу</i> , <i>tolon</i> ~ <i>толон</i> , <i>tur</i> ~ <i>тур</i> ; <i>jetyn</i> ~ <i>етӷн</i> , <i>kubyſta</i> ~ <i>кубиста</i> , <i>sutir</i> ~ <i>сутӧр</i> ; <i>gurt</i> ~ <i>гурт</i> ;
d ~ d	<i>das</i> ~ <i>дас</i> , <i>dukes</i> ~ <i>дукес</i> , <i>dukja</i> ~ <i>дукъя</i> ; <i>gonder</i> ~ <i>гондыр</i> , <i>jidy</i> ~ <i>йыды</i> , <i>kudi</i> ~ <i>куды</i> , <i>sied</i> ~ <i>сьӧд</i> , <i>tinad</i> ~ <i>тынад</i> , <i>urӧd</i> ~ <i>урод</i> , <i>uwad</i> ~ <i>вад</i> ;
~ t	<i>gort</i> ~ <i>горд</i> , <i>set</i> ~ <i>сьӧд</i> (csak szó végén);
k ~ k	<i>kar</i> ~ <i>кар</i> , <i>kijar</i> ~ <i>кияр</i> , <i>kubyſta</i> ~ <i>кубиста</i> , <i>kufchman</i> ~ <i>кушман</i> , <i>kutys</i> ~ <i>кумызь</i> ; <i>arykman</i> ~ <i>арыкман</i> , <i>taka</i> ~ <i>така</i> , <i>tarakan</i> ~ <i>таракан</i> , <i>uktys</i> ~ <i>укмыс</i> ; <i>tamak</i> ~ <i>тамак</i> . ³⁹ A szóeleji [kw-] hangkapcsolatot Falck a q(u) betűvel adta vissza: <i>quadſch</i> ~ <i>куажы</i> , <i>qat</i> ~ <i>куать</i> , <i>qin</i> ~ <i>куинь</i> .
g ~ g	<i>gonder</i> ~ <i>гондыр</i> , <i>gurtkeſch</i> ~ <i>гурткеш</i> , <i>gur</i> ~ <i>гур</i> , <i>gurt</i> ~ <i>гурт</i> ; <i>jagmutli</i> ~ <i>ягмульы</i> , <i>sagon</i> ~ <i>сугон</i> , <i>usgumi</i> ~ <i>узьыгумы</i> ; <i>niur tug</i> ~ <i>нюртуг</i> ; <i>de dygdye</i> ~ <i>дыдык</i> , <i>pulgo</i> ~ <i>пулӧ</i> , <i>tſchorug</i> ~ <i>чинеӷ</i> , <i>wug</i> ~ <i>вӧӷ</i> . ⁴⁰ Mivel az udmurtban nincsenek gemináták, íráshiba lehet a <i>legges pu</i> ~ <i>легезьпу</i> alak.

A [tʰ] hang jelölésére három ízben a **t** betű (*tas* ~ *тямыс*, *qat* ~ *куать*, *wit* ~ *вить*), egyszer pedig a **tj** betűkapcsolat szolgált: *piſjue* ~ *питик*. A palatalizált [dʰ]-t a **dj** betűkapcsolat jelöli: *badjar* ~ *бадяр*, *bodjano* ~ *бӧдӧно*, *todje* ~ *тӧдӧы*; *badjar* ~ *бадяр*, *bodjano* ~ *бӧдӧно*, *todje* ~ *тӧдӧы* (de: *hadiami* ~ *адями*).

6.1.2. Nazálisok, likvidák

hang betű	
m ~ m	<i>mack</i> ~ <i>мак</i> , <i>mon</i> ~ <i>мон</i> , <i>muſch</i> ~ <i>муш</i> ; <i>kutys</i> ~ <i>кумызь</i> , <i>kufchman</i> ~ <i>кушман</i> , <i>tamak</i> ~ <i>тамак</i> ; <i>muſjem</i> ~ <i>музьем</i> , <i>nalim</i> ~ <i>налим</i> , <i>sifim</i> ~ <i>сизьым</i> ;

³⁹ Csupán a *mack* (~ *мак*) lejegyzésében mutatkozik eltérés.

⁴⁰ Valószínűleg [k] hangot akart Falck jelölni a *das gye* számnévben (mai alak: *дас кык*).

n ~ n	<i>nalim</i> ~ <i>налим</i> , <i>nil</i> ~ <i>ныл</i> , <i>путу</i> ~ <i>нымы</i> , <i>пур</i> ~ <i>пыр</i> ; <i>minam</i> ~ <i>мынам</i> , <i>ипо</i> ~ <i>уно</i> ; <i>jetyn</i> ~ <i>етйн</i> , <i>kion</i> ~ <i>кион</i> , <i>sin</i> ~ <i>син</i> , <i>tolon</i> ~ <i>толон</i> , <i>wun</i> ~ <i>вын</i> ;
l ~ l	<i>ludſch</i> ~ <i>лузь</i> , <i>lut</i> ~ <i>льӧм</i> , <i>lys</i> ~ <i>лыз</i> ; <i>arlan</i> ~ <i>арлан</i> , <i>palis</i> ~ <i>палэзь</i> , <i>soleп</i> ~ <i>солэн</i> , <i>uloſcho</i> ~ <i>улошо</i> ; <i>iskal</i> ~ <i>искал</i> , <i>jol</i> ~ <i>йӧл</i> , <i>nimal</i> ~ <i>нунал</i> ;
г ~ г	<i>arykman</i> ~ <i>арыкман</i> , <i>gurt</i> ~ <i>гурт</i> , <i>kirnuſch</i> ~ <i>кырныж</i> , <i>koras</i> ~ <i>карась</i> , <i>urdo</i> ~ <i>урдо</i> ; <i>badjar</i> ~ <i>бадяр</i> , <i>gир</i> ~ <i>гур</i> , <i>ir</i> ~ <i>йыр</i> , <i>kar</i> ~ <i>кар</i> , <i>kijar</i> ~ <i>кияр</i> .

Az [ń] hang palatalizáltságát néha jelöli Falck (*níau* ~ *нянь*, *niur* *mulli pu* ~ *нюрмульпу*, *niur tug* ~ *нюртуг*, *njule* ~ *нюло*), de máskor jelöletlen marad: *koni* ~ *коньы*, *kunin* ~ *кунян*, *nil* ~ *ныль*, *quin* ~ *куинь*. Az [ɽ] palatalizáltságát nem jelöli: *legges pu* ~ *легезьпу*, *lut pu*, *lampu* ~ *льӧмпу*, *mali*, *mulli* ~ *мульы*, *nil* ~ *ныль*, *tfchal* ~ *чаль*.

6.1.3. Réshangok

hang betű	
v ~ w	<i>was</i> ~ <i>вазь</i> , <i>wat</i> ~ <i>вал</i> , <i>wit</i> ~ <i>вить</i> , <i>wi</i> ~ <i>ву</i> , <i>wug</i> ~ <i>вӧй</i> , <i>wuſchin</i> ~ <i>вушыр</i> , <i>wun</i> ~ <i>вын</i> ; <i>iwad</i> ~ <i>вад</i> ;
j ~ j	<i>jagmutli</i> ~ <i>ягмульы</i> , <i>jetyn</i> ~ <i>етйн</i> , <i>jidy</i> ~ <i>йыды</i> , <i>jol</i> ~ <i>йӧл</i> , <i>jus</i> ~ <i>юсь</i> , <i>jufsch</i> ~ <i>юш</i> ; <i>dukja</i> ~ <i>дукья</i> , <i>kijar</i> ~ <i>кияр</i> , <i>koje</i> ~ <i>койык</i> ;
~ i, y	<i>schabei</i> ~ <i>чабей</i> , <i>potſchei</i> ~ <i>пужей</i> , <i>suу</i> ~ <i>суй</i> , <i>teу</i> ~ <i>тэй</i> , <i>uу</i> ~ <i>уй</i> . ⁴¹

A **j** a palatalizáció jelölésére is szolgál: *njule* ~ *нюло*, *schjala* ~ *сяла*, *ſjartfi* ~ *сяртчы*; *badjar* ~ *бадяр*, *bodjano* ~ *бӧдӧно*, *pitjue* ~ *питук*, *todje* ~ *тӧдъы*.

Az udmurtban nincs [h] fonéma, Falck két szó végén mégis használta a **h** betűt, ezzel valószínűleg – német mintára – az előtte lévő magánhangzó hosszúságát akarta jelölni: *takah* ~ *така*, *tubulgh* ~ *тубыльгы*.⁴² Nincs magyarázat a szó-eleji **h**-ra: *hadiami* ~ *адями*. Az anyagban **f** és **v** betű nem szerepel.

6.1.4. Szibilánsok

Az udmurt szibilánsok (*s*, *z*, *ś*, *ź*, *š*, *ž*) rendszere ismeri a palatális és a zöngesség szerinti korrelációt is, Falck ezeket nem tudta következetesen jelölni.

⁴¹ A szó végén kétszer viszont **g** betű áll: *tfchopug* ~ *чуней*, *wug* ~ *вӧй*.

⁴² A néma **h** megjelenik Müller és Fischer szójegyzékében is: *korkah* 'ház' (*korka*), *luoh* 'homok' (*luo*), *tackah* 'kos' (*taka*) (Csúcs 1984: 66; Ivsin 2010: 39, 44).

Az **s** betű négy hang jelölésére szolgál:

- [s]: *sagon* ~ *сугон*, *so* ~ *со*, *solen* ~ *солэн*, *suser* ~ *сузэр*, *susu pu* ~ *сусыпу*,
sutir pu ~ *сутэр пу*, *suu* ~ *суу*; *iskal* ~ *искал*, *kubysta* ~ *кубиста*; *das* ~
дас, *dukes* ~ *дукес*, *tas* ~ *тямыс*, *uktus* ~ *укмыс*;
- [š]: *sir pu* ~ *сирпу*, *set* ~ *сьөд*, *sisim* ~ *сизьым*, *sin* ~ *син*; *poski* ~ *пöськы*, *irsi*
~ *ырси*, *тyniskom* ~ *мыныськом*, *кyлyскom* ~ *кылыськом*; *us* ~ *юсь*;
- [z]: *suser* ~ *сузэр*, *usu* ~ *узы*; *kues* ~ *кыз*, *lys* ~ *лыз*, *poros* ~ *пороз*;
- [ž]: *kispu* ~ *кызьпу*, *kutys* ~ *кумызь*, *legges pu* ~ *легежьпу*, *palis pu* ~
палэжьпу, *sisim* ~ *сизьым*, *usguti* ~ *узьыгумы*, *was* ~ *вазь*.

Az **sch** betűkapcsolat alapvetően két hangot jelöl:

- [š]: *schir* ~ *шыр*, *schusch* ~ *шушы*; *kischno* ~ *кышно*, *kuschman* ~
кушман, *rasch pu* ~ *рашпу*, *puschkir* ~ *пушнер*, *uschman* ~ *кушман*,
wuschin ~ *вушыр*, *uloscho* ~ *улошо*; *jusch* ~ *юш*, *tusch* ~ *муш*, *osch*
~ *ош*, *rysch* ~ *рыш*;
- [ž]: *pusche* ~ *пужей*, *puschut* ~ *пужым*, *tschusch myr* ~ *чөжмер*;
kirmusch ~ *кырныж*, *usch*, *ischi* ~ *ыж*.⁴³

De a [ž] hang jelölésére néha az **sh** betűkapcsolat szolgál:

- [ž]: *pashim* ~ *пужым*, *ush* ~ *уж*, *ush pi* ~ *ыжпи*, *wosh* ~ *чуж*.

A lejegyzés nehézségeire, bizonytalanságaira utal, hogy Falck ezek mellett más megoldásokat is alkalmazott, de ezek csak szórványosan, egy-két szóban bukkannak fel. Az [š] hangot jelölte még az **sch** (*schusch* ~ *шюсь*) és **schj** (*schjala* ~ *сяла*) betűkapcsolattal, a [z]-t ugyancsak **sch**-val (*guschem pu* ~ *гуземпу*), az [š] hangot **s**-sel, **sh**-val (*tschusat*, *tschushjan* ~ *чушьял*) és **tsch**-val (*datscher* ~ *душес*, *yoritsch* ~ *ярыш*), a [ž]-t **dsch**-val (*quadsch* ~ *куажы*) (lásd még az affrikáták alatt is).

Falck néhol meghallhatta a palatalizációt, erre utalnak a *sied*, *sioer*, *sjartsi*, *syeri pu* alakok, itt a szó eleji [š] hangot próbálta lejegyezni **si**, **sj**, **sy** betűkombinációval (mai alakok: *сьөд*, *сёр*, *сартчы*, *серыпу*).

6.1.5. Affrikáták

A mai udmurt irodalmi nyelvben négy affrikáta van: az alveoláris *č*, *č̣* és a palatális *č̣*, *č̣̣*. Bizonyos dialektusokban ezek közül csak kettő vagy három él. A glazovi és az ufai nyelvjárásokban a palatálisoknak van *č* és *č̣* változata is (Csúcs 1990: 23–24). A helyzetet bonyolítja, hogy nagy a

⁴³ Hasonló kettősség figyelhető meg Müllernél és Fischernél is: *schaitan* (*šajtan*) 'ördög', *wosch* (*vož*) 'zöld' (Ivsin 2010: 38, 43).

nyelvjárási ingadozás,⁴⁴ ráadásul a különböző szótárak, kézikönyvek más és más átírást használnak (ld. Csúcs 1990: 28):

Munkácsi 1896	Wichmann 1987	Csúcs 1990	mai irodalmi nyelv
ě, ě	tš	č	č̣
č	tš	č̣	ч
ẓ̌, ẓ̌	dž	ẓ̌	ж̣
ẓ̌	dž	ẓ̌	ẓ̌
ć	tš	ć	–
ć̣	dž	ć̣	–

A *č̣* [č̣] és *ч* [č] hangot Falck nem különböztette meg, lejegyzésükre egyaránt a **tsch** betűkombinációt használta: *tschanga* ~ *чана*, *tschuschyr* ~ *чӧжмер*, *tschushjan* ~ *чӱшъял*; *tschabei* ~ *чабеӱ*, *tschal* ~ *чалъ*, *tschetschi* ~ *чечы*, *tschjumi* ~ *чуньы*, *tschopug* ~ *чупей*, *druntschi* ~ *дуринчи*, *gurtketsch* ~ *гурт кеч*, *ladketsch* ~ *луд кеч*.⁴⁵ Szórványos esetekben ettől eltérő megoldást választott: *pydsch* ~ *пыӱ*; *schabar* ~ *чабак*, *dsjabei* ~ *чабеӱ*, *tsjai* ~ *чайы*, *dsiez* ~ *ӱеч*, *sjartsi* ~ *сяртчы*.

A *ẓ̌* [ẓ̌] lejegyzésére a **ds** és **dsj** betűkombinációkat használta: *dsigsjak* ~ *ӱез*, *dsirsi* ~ *ӱичы*, *dsiez* ~ *ӱеч*, *dsjadi* ~ *ӱазез*, *dsjorgli* ~ *ӱольгы*.⁴⁶

Van néhány olyan szó, amelyben a mai irodalmi nyelvben **ж** [ž] és **ж̣** [ẓ̌] áll, de a nyelvjárások tarkább képet mutatnak. Falck valószínűleg az affrikátát tartalmazó változatot próbálta lejegyezni:

Falck	Munkácsi	Wichmann	mai irod.
<i>potfchei, putfche</i>	<i>pužej, pužej</i>	<i>pužej</i>	<i>пужеӱ</i>
<i>tufch</i>	<i>tuž, tuž</i>	<i>tudž, tuž</i>	<i>тузь</i>
<i>koedfchi</i>	<i>køži, køži</i>	<i>kežj</i>	<i>кӧжы</i>
<i>ludfch</i>	<i>luž, luž</i>	<i>ludž, luž</i>	<i>лузь</i>
<i>talydfch</i>	<i>tolež</i>	<i>toledž, tolež</i>	<i>толэзь</i>

⁴⁴ Pl. *kič-pu*, *kjž-pu* (Munk. 149, 150), *kjž-pu*, *kjš-pu* (Wichm. 119a); *legez-pu* (Munk. 752), *legez-pu* (Wichm. 150b); *palez-pu* (Munk. 541), *palez-pu* (Wichm. 188a); *uži-gumi* (Munk. 89, 254), *už-gumj* (Wichm. 304b).

⁴⁵ Hasonlóképpen járt el Müller és Fischer is: *tschukna* (*čukna*) 'Morgen', *tschin* (*čin*) 'Finger' (Ivsin 2010: 37, 43).

⁴⁶ Itt is elég nagy a nyelvjárási ingadozás: *žjžek* ~ *džžeg*; *žiči* ~ *žiči* ~ *d'učē*; *žajžäg* ~ *žajžäg*; *žolgiri* ~ *žorgiri*; *žec* ~ *žec* (Munkácsi).

6.2. A magánhangzók lejegyzését meglehetősen tarkaság jellemzi, de számitásaim szerint az esetek mintegy négyötödében Falck következetesen járt el (o betű = [o] hang stb.). Az alábbiakban csak a mai irodalmitól eltérő lejegyzéseket mutatom be (ezek félrehallás, ill. íráshiba eredményei lehetnek, de nem lehet kizárni a nyelvjárási jellegzetességeket sem):

- a ~ [o]: *bodjano* ~ бодёно, *talydſch* ~ толэзь, *ulma pi* ~ улмону, *urba* ~ урбо
 [u]: *datſcher* ~ душес, *ladketſch* ~ луд кеч, *sagon* ~ сугон
 [ö]: *set lampu* ~ съöd льöмпу
 [i]: *kika* ~ кикы, *tubulgaſ* ~ тубылыгы
- o ~ [u]: *wofh* ~ үүж
 [a]: *koras* ~ карась
 [ö]: *jol* ~ йöл, *poski* ~ пöськы, *todje* ~ төдьы
 [i]: *tfchorug* ~ чиней
- u ~ [i]: *kirnuſch* ~ кырныж, *kudu talu* ~ кудымулы, *ripu* ~ пуны, *tubulgaſ*
 ~ тубылыгы, *isgutu* ~ узьыгумы, *uſh pi* ~ ыжпи
 [ö]: *lut pi* ~ льöмпу, *wig* ~ вöй
 [e]: *tfchorug* ~ чиней
- i ~ [e]: *birik* ~ беризь, *palis pi* ~ палэзьпну, *puſchkir* ~ пушнер, *sutir pi* ~
 сутэр пу
 [a]: *kunin* ~ кунян
- e ~ [i]: *gonder* ~ гондыр, *koje* ~ койык, *todje* ~ төдьы
 [ö]: *puſh liet pi* ~ пуныльöм; *set*, *sied* ~ съöd
 [o]: *njule* ~ нюло
 [a]: *tatek* ~ тамак
- y ~ [e]: *tfchuſch tur* ~ чөжмер, *talydſch* ~ толэзь
- ö ~ [o]: *uröd* ~ урод

Az [i] és [i] lejegyzése következetlen:

hang	betű	
i	~ i	<i>iskal</i> ~ искал, <i>kjar</i> ~ кяр, <i>kika</i> ~ кикы, <i>kion</i> ~ кион, <i>palim</i> ~ налим, <i>sin</i> ~ син, <i>sir pi</i> ~ сирпу, <i>sifim</i> ~ сизьым, <i>uſh pi</i> ~ ыжпи, <i>wit</i> ~ вить;
~ y		
		<i>jetyn</i> ~ jetin, <i>kubyſta</i> ~ кубиста;

i	~	y	<i>arykman</i> ~ <i>арыкман</i> , <i>jidy</i> ~ <i>йыды</i> , <i>kutys</i> ~ <i>кумызь</i> , <i>kye</i> ~ <i>кык</i> , <i>kylyskom</i> ~ <i>кылыны</i> , <i>lys</i> ~ <i>лыз</i> , <i>путьу</i> ~ <i>нымы</i> , <i>пур</i> ~ <i>ныр</i> , <i>пуфшум</i> ~ <i>пужым</i> , <i>пудфш</i> ~ <i>пыч</i> , <i>пуфш</i> ~ <i>пыш</i> , <i>уфу</i> ~ <i>узы</i> , <i>вуп</i> ~ <i>вын</i> ; ~ i <i>ir</i> ~ <i>йыр</i> , <i>joritsch</i> ~ <i>ёрыш</i> , <i>kirpufsch</i> ~ <i>кырныж</i> , <i>kifchno</i> ~ <i>кышно</i> , <i>tinat</i> ~ <i>мынам</i> , <i>nil</i> ~ <i>ныл</i> , <i>schir</i> ~ <i>шыр</i> , <i>sifim</i> ~ <i>сизыым</i> , <i>syeri pu</i> ~ <i>серыпу</i> , <i>tinad</i> ~ <i>тынад</i> , <i>tipi</i> ~ <i>тыпы</i> .

*

Az udmurt írásbeliség három évszázados múltra tekint vissza. Az első szójegyzékek a 18. század első felében születtek: D. G. Messerschmidt több mint 350 szót tartalmazó szójegyzéke az 1720-as években még kéziratban maradt, de Strahlenberg kapitány 29 udmurt szava 1730-ban már nyomtatásban is napvilágot látott. A kamcsatkai expedíció vezetői, Müller (1756/1791) és Fischer (1747) több mint 300 szót adtak közre. A század második felében megszorodtak a nyelvemlékek: 1769-ben jelent meg az első egybefüggő szöveg, egy rövid, négy soros vers, melyet a Kazanyba látogató II. Katalin cárnő tiszteletére írtak, ezt egy tíz soros, az új kazanyi fő kormányzóság (Казанское наместничество) létrehozásának ünnepségére készült vers követte 1781-ben.

A 18. század második felének legfontosabb emléke Venjamin Pucek-Grigorovics nyelvtana (1775), melyben egy 1400 szavas, fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzék is helyet kapott. 1785-ben készült el Zaharij Krotov kéziratos udmurt–oroszlótára ötezer szóval (fakszimile kiadása 1995-ben jelent meg). Rá egy évre látott napvilágot Mihail Mogilin grammatikája, benne egy 2100 szavas szólistával. Pallas soknyelvű szótára – benne 284 udmurt szóval – 1786–87-ben jelent meg (Csúcs 1990: 7–9, 19–20; Ivsin 2010: 7–9, 205–206; Napolszkih 2001; Tyepljasina 1965: 25–295; Tyepljasina – Litkin 1976: 115–117).

Falck 226 szavas gyűjtése, Georgi által sajtó alá rendezve, ugyanebben az időszakban, 1785-ben és 1786-ban jelent meg.⁴⁷ Szókincse értékes adalékkal szolgálhat a 18. századi udmurt nyelv történetéhez.

⁴⁷ Az expedíció többi vezetőjének az 1770-es–1780-as években nyomtatásban megjelent anyagaiban is szép számmal fordulnak elő finnugor nyelvi adatok, számításaim szerint összességében több mint másfélezer mordvin, mari, udmurt, komi, manysi és hanti lexéma található Pallas, Lepjohin és Georgi műveiben. Ennek az anyagnak a feldolgozása folyamatban van.

Irodalom

- Alekszandrovszkaja, O. A. – Sirokova, V. A. – Romanova, O. Sz. [Александровская, О. А. – Широкова, В. А. – Романова, О. С.] (2011), М. В. Ломоносов и академические экспедиции XVIII века.
http://arran.ru/data/collections/col4_.pdf
- Beytr., Beyträge = J. P. Falck, Beyträge zur topographischen Kenntniss des Russischen Reichs I–III. Санкт-Петербург, 1785–86.
- Csúcs Sándor (1983), Egy 18. századi votják nyelvemlék. Nyelvtudományi Közlemények 85: 311–320.
- Csúcs Sándor (1984), A votják nyelv a 18. században. Nyelvtudományi Közlemények 86: 63–80.
- Csúcs Sándor (1990), Chrestomathia Votiatica. Tankönyvkiadó, Budapest. (= Csúcs)
- Domokos Péter (1990), Finnugor életrajzi lexikon. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Feoktyisztoz, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1963), Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII–XVIII. вв. In: Коляденков, М. Н. (отв. ред.), Очерки мордовских диалектов II. Мордовское книжное издательство, Саранск. 3–36.
- Feoktyisztoz, A. P. [Феоктистов, А. П.] (1976), Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.
- Gnucseva, V. F. [Гнучева, В. Ф.] (1940), Материалы для истории экспедиций Академии наук в XVIII и XIX веках. Хронологические обзоры и описание архивных материалов. Труды Архива АН СССР. Вып. 4. Издательство АН СССР, Москва – Ленинград. <http://ranar.spb.ru/rus/books1/id/55/>
- Gnucseva, V. F. [Гнучева, В. Ф.] (1946), Географический департамент Академии Наук XVIII в. Труды Архива АН СССР. Вып. 6. Издательство АН СССР, Москва – Ленинград. 9–102. <http://ranar.spb.ru/rus/books1/id/53/>
- Golovnyov, A. V. – Kisszer, T. Sz. [Головнёв, А. В. – Киссер, Т. С.] (2015), Этнопортрет империи в трудах П. С. Палласа и И. Г. Георги. Уральский исторический вестник 48/3: 59–69.
[http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3\(48\)_2015_Golovnev_Kisser.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3(48)_2015_Golovnev_Kisser.pdf)
- Ivanov, I. G. [Иванов, И. Г.] (1975), История марийского литературного языка. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- Ivsin, L. M. [Ившин, Л. М.] (2010), Становление и развитие удмуртской графики и орфографии в XVIII – первой половине XIX века. Удмуртский Институт ИЯЛИ УрО РАН, Екатеринбург – Ижевск.
- Kirillova, L. Je. et al. [Кириллова, Л. Е. (отв. ред) – Душенкова, Т. Р. – Егоров, А. В. – Ившин, Л. М. – Карпова, Л. Л. – Титова, О. В. – Шибанов, А. А.] (2008), Удмуртско–русский словарь. Удмуртский институт ИЯЛ УРО РАН, Ижевск. <http://uralistica.com/page/udmurtskorussskij-slovar> (= Kir.)

- Kisszer, T. Sz. [Киссер, Т. С.] (2016), Путешествие И. П. Фалька и И. Г. Георги по Российской империи (по материалам дневников). Уральский исторический вестник 51/2: 53–60. [http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV2_\(51\)_2016_Kisser.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV2_(51)_2016_Kisser.pdf)
- Kozlov, Sz. A. [Козлов, С. А.] (2001), Россия, открывшаяся миру: академические экспедиции 1768–1774 гг. Санкт-Петербургский университет, Санкт-Петербург. <http://old.journal.spbu.ru/2001/29/23.html>
- Kozmács István (2002), Udmurt–magyar szótár. Lexica Savariensia 5. Savaria University Press, Szombathely. (= Kozm.)
- Larsson, Lars-Gunnar (1999), Falcks Vögel. In: Hasselblatt, Cornelius – Jääsalmi-Krüger, Paula (Hrsg.), Europa et Sibiria. Gedenkband für Wolfgang Veenker. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altica 51. Harrassowitz, Wiesbaden. 297–304.
- Lindman, Sigurd (1956), Johan Peter Falck. In: Hildebrand, B. (ed.), Svenskt biografiskt lexikon 15: 96–101. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=15025>
- Maksimov, Sergej – Danilov, Vadim – Saarinen, Sirkka (2008), Udmurtilais-suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 79. Turku. (= MDS)
- Maticsák Sándor (2016), Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Maticsák Sándor (2020), Az orenburgi expedíciók gyűjtése: Johann Gottlieb Georgi mordvin szóanyaga (1776). Folia Uralica Debreceniensia 27: 151–170.
- Maticsák, Sándor (2021), Марийские материалы Иоганна Петера Фалька (1785–86). Финно-угроведение 62. Йошкар-Ола. 37–49.
- Munkácsi Bernát (1896), A votják nyelv szótára. A Röck Szilárd Alapítvány segítségével kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. [Reprint kiadás: Az Uralisztika Tanszék Kiadványai 1. Pécs, 1990.] (= Munk.)
- Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla (1986), Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt von Bernát Munkácsi. Geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nanovfszky György (szerk.) (2000), Nyelvrokonaink. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Napolszkih, V. V. [Напольских, В. В.] (2001), Удмуртские материалы Д. Г. Мессершмидта. Удмуртия, Ижевск.
- Noszkova, O. L. [Носкова, О. Л.] (2007), Иоганн Петер Фальк – последователь Карла Линнея в России. Известия Самарского научного центра РАН 9/4: 1103–1106. http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/2007/2007_4_1103_1106.pdf
- Полное = Полное собрание ученых путешествий по России. Том шестой. Записки Путешествия Академика Фалька. Санкт-Петербург, 1824.

- Räsänen, Martti (1969), Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 17/1. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Safranovszkaja, T. K. [Шафрановская, Т. К.] (1973), Конец сибирской экспедиции И. П. Фалька. *Страны и народы Востока* 15: 255–262. http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/journals/SNV_15_1973_22_sh_afranovskaya.pdf
- Schwamm, Kristin (1980), Johann Peter Falks Bericht über die Wotjaken aus dem Jahre 1772. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 4: 99–110.
- Sirokova, V. A. – Alekszandrovskaja, O. A. [Широкова, В. А. – Александровская, О. А.] (2019), Ученики Карла Линнея в России: И.-П. Фальк и И.-Г. Георги. In: В. А. Брылёв (гл. ред.), *История и современное состояние географических исследований Нижнего Поволжья*. Издательство Фортресс, Волгоград. 269–281. <http://ihst.ru/wp-content/uploads/2019/10/Geog-issl-Nizh-Pov-2019.pdf>
- Stipa, Günter Johannes (1990), *Finnisch-ugrische Sprachforschung. Von der Renaissance bis zum Neupositivismus. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 206. Helsinki.
- TRSI = Татарско–русский словарь. Советская энциклопедия, 1966.
- Tuerljasina, T. I. [Тепляшина, Т. И.] (1965), Памятники удмуртской письменности XVIII века (Выпуск первый). Москва.
- Tuerljasina, T. I. – Litkin, V. I. [Тепляшина, Т. И. – Лыткин, В. И.] (1976), Пермские языки. In: Лыткин, В. И. – Майтинская, К. Е. – Редеи, Карой (ред.), *Основы финно-угорского языкознания 3. Марийский, пермские и угорские языки*. Наука, Москва. 97–228.
- Vahrusev, V. M. et al. [Вахрушев, В. М. (ред.) – Белов, А. С. – Скобелев, Н. А. – Тепляшина, Т. И.] (1983), *Удмуртско–русский словарь. Русский язык*, Москва. (= Vahr.)
- Wichmann, Yrjö – Uotila, T. E. – Korhonen, Mikko (1987), *Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 21. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. (= Wichm.)
- Wiedemann, Ferdinand Johann (1880), *Syrjänisch–deutsches Wörterbuch nebst einem wotjakisch–deutschen im Anhang und einem deutschen Register*. Sankt-Petersburg. [Reprint kiadás: *Uralic and Altaic Series* 40. Mouton & Co., London – The Hague – Paris, 1964.]
- Winkler, Eberhard (2020), *Die Basmeister-Proben der kleineren uralischen Sprachen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* 93. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Zagrebin, A. Je. [Загребин, А. Е.] (2006), *Финно-угорские этнографические исследования в России (XVIII – первая половина XIX в.)*. Российская академия наук Уральское отделение, Удмуртский институт истории, языка и литературы. Ижевск. <https://elibrary.unatlib.ru>